

ปัญหาในการดำเนินการเก็บส่วยและการดำเนินการของรัฐบาลในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

1. ปัญหาในการดำเนินการเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ระเบียบวิธีในการดำเนินการเก็บส่วยตามที่กล่าวมาทั้งหมดนั้นแม้ว่าจะมีระเบียบวิธีการมากเพียงใดก็ตาม ก็ยังมีปัญหาบางประการที่ทำให้การดำเนินการเก็บส่วยของรัฐบาลไม่อาจกระทำอย่างได้ผลสมบูรณ์เต็มที่ ไม่สามารถเก็บส่วยได้ครบตามที่กำหนด ปัญหาต่างๆ เหล่านี้มีทั้งที่เกิดจากการดำเนินการภายในประเทศเองและปัญหาที่เกิดจากการติดต่อกับต่างประเทศ ดังจะแยกออกดังนี้ คือ

ก. ปัญหาในการดำเนินการเก็บส่วยภายในประเทศ

1) สาเหตุทางธรรมชาติทำให้การเก็บส่วยไม่ได้ผลเต็มที่ ในตอนต้นของบทที่ 3 ได้กล่าวถึงชนิดของส่วยไว้อย่างละเอียดจะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่ของส่วยเป็นผลผลิตจากเกษตรกรรม เช่น ไม้ต่างๆ ผลเร็ว ผลกระวาน ป่าน ฯลฯ การเกษตรกรรมของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อนกันยังต้องอาศัยธรรมชาติที่สำคัญ คือ น้ำฝน ถ้าฝนตกมากก็ทำให้น้ำท่วมพืชผลเสียหาย แต่ถ้าปีใดฝนตกน้อยหรือไม่ตกเลยก็ทำให้เกิดภาวะขาดแคลนน้ำทำให้ผลผลิตที่ได้จากพืชได้รับความเสียหายอีก ภัยเหตุนี้จึงทำให้ส่วยบางชนิดเก็บได้ไม่ครบจำนวนที่กำหนดเมื่อเกิดภาวะดังกล่าวขึ้น

ชนิดของส่วยที่ได้รับความเสียหายเมื่อเกิดภัยธรรมชาติ ได้แก่ กระวาน เร่ว และป่าน เมื่อฝนตกน้อยไม่เป็นปกติกระวานซึ่งมีมากแถบเมืองพระตะบองและโพธิ์สัณฑ์จะไม่ได้ผลเต็มที่ ทั้งนี้เพราะเมื่อต้นกระวานออกช่อเป็นอย่างก็แล้วแต่ เมื่อมาพบกับภาวะฝนแล้งก็จะทำให้ช่อกระวานสับเสียหายไป ไม่เกิดเป็นผลกระวาน¹ หรือแม้ว่าจะได้ผลกระวาน

---

¹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ 3 จ.ศ. 1208 เลขที่ 82 ใบบอกพระองค์หลวงส่งผลกระวาน.

ก็เพียงขอละเม็ดหนึ่งสองเม็ด ซึ่งถ้าเป็นเวลาปกติขอกระวานๆจะไ้ผลถึง 6-10 เม็ด และเมื่อฝนแล้งมากๆขอกระวานก็จะมีผลเลย² ดังนั้นเมื่อถึงฤดูที่ไ้ร่ช่วยออกเก็บผลกระวานเพื่อนำมาส่งส่วยจึงมักเก็บผลกระวานไ้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น

ส่วนป่านั้นแตกต่างจากกระวานตรงที่ไ้ร่ช่วยกระวานจะหาเก็บผลกระวานตามป่ากระวานที่มีต้นกระวานขึ้นอยู่เองโดยที่ไ้ร่ช่วยไม่ต้องทำการปลูกกระวาน ไ้ร่ช่วยมีหน้าที่เพียงดูแลรักษาต้นกระวานเท่านั้น³ แต่สำหรับส่วยป่านั้นไ้ร่ช่วยหรือข้าส่วยจะต้องทำการปลูกป่านเอง มีไ้ร่ช่วยเป็นป่านที่ขึ้นอยู่เองตามธรรมชาติ ดังเช่น ไ้ร่ช่วยเมืองเพชรบูรณ์จำนวน 300 คนถูกกำหนดให้ทำส่วยป่านคนละ 25 ชั่ง เป็นป่านปีละ 150 ทาบ⁴ ดังนั้นไ้ร่ช่วย 300 คนจึงถูกเกณฑ์ให้ปลูกป่านใบ ปี พ.ศ. 2378 แต่ปรากฏว่าเมื่อปลูกป่านเสร็จ พอต้นป่านกำลังจะงอกต้นก็งอต้นหัก น้ำป่านองมาท่วมสวนป่านที่ปลูกไว้สวนป่านอยู่ในที่ลุ่มทำให้น้ำซึ่งต้นป่านเน่าเปื่อยเสียหายไปเป็นหลายตำบล มาไ้ร่ช่วยเฉพาะที่ทำอะไรที่ค่อนข้างเล็กน้อย จึงต้องเรียกเอาเงินแทน⁵ ภัยเหตุนี้จึงทำให้เก็บส่วยป่านไม่ได้ครบตามจำนวนที่กำหนด

² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 72 ใบบอกเมือง กำแพงเพชร จักให้นายเกิดคุมเงินลงมาซื้อกระวานส่งส่วย.

³ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 72 เรื่องเดียวกัน.

⁴ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 184 ใบบอกเมือง เพชรบูรณ์ส่งป่านส่วย 6 ทาบ 25 ชั่ง.

⁵ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1198 เลขที่ 55 ใบบอกเมือง เพชรบูรณ์ส่งเงินส่วย.

นอกจากนี้แล้วยังมีส่วนสำคัญต่อการขนส่งส่วยไม้อีกด้วย ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีทางขนส่งไม้ได้เพียงทางเดียวเท่านั้นคือทางน้ำ โดยการผูกฟ่งเป็นแพล่องลงมาตามลำน้ำ ดังนั้นการขนส่งส่วยไม้จึงทำได้เฉพาะฤดูน้ำหลาก ถ้าพ้นช่วงฤดูน้ำหลากไปแล้วก็ไม่สามารที่จะส่งส่วยไม้ได้ การที่ไม่สามารถส่งส่วยไม้ได้ทันกำหนดมี 2 ลักษณะ คือ

ก. เมื่อถึงฤดูที่น้ำควรจะหลาก คือ ราวเดือน 9 เดือน 10 แต่ปรากฏว่าน้ำในลำคลองกลับมีน้อยกว่าทุกปีทำให้ถอยไม้ออกจากคลองได้น้อย เหลือค้างอยู่ในคลองมาก โดยปกติแล้วไพร่ส่วยไม้จะต้องทำการตัดล้มไม้และนายกองนายหมวดจะต้องทำการควบคุมไพร่ส่วยนั้นให้ชักลากไม้มาลงที่ต้ำน้ำไว้รอจนถึงเทศกาล "ถอยคลอง"⁶ (คือการถอยไม้ลงคลองออกสู่แม่น้ำ) เพื่อจะล่องไม้ออกสู่แม่น้ำ แต่ถ้ามีโค่น้ำในลำคลองมีน้อยไม่สามารถที่จะถอยไม้ออกมาให้ถึงแม่น้ำได้ ฝั้นในแม่น้ำจะมีน้ำมากพอจะล่องแพได้ นายกองไพร่ส่วยไม้ก็ไม่สามารถที่จะส่งส่วยไม้มากรุงเทพฯได้ ทำให้ไม้ส่วยคกค้างอยู่เป็นจำนวนมาก

ข. ไพร่ส่วยไม้ไม่สามารถตัดฟันไม้ได้ทันฤดูน้ำหลาก⁷ ในกรณีนี้เป็นความผิดของนายกองไพร่ส่วยที่ไม่สามารถควบคุมไพร่ส่วยไม้ให้ทำการหาไม้มาส่งส่วยได้ทันกำหนดการที่จะส่งไม้ได้ ไม้จึงต้องค้างช้ำอยู่

ทองคำส่วยก็เกี่ยวข้องกับน้ำเช่นกัน เพราะทองคำส่วยได้มาจากการร่อนทอง⁸ ถ้าในบริเวณที่มีทองมีน้ำมากก็ไม่สามารถร่อนทองได้⁹ ดังนั้นในฤดูน้ำหลากจึงไม่สามารถ

⁶ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 108 ใบบอกเมืองไชยหัยส่งไม้ขนอนสักเกณฑ์สัก ส่วย.

⁷ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1196 เลขที่ 37 ใบบอกเมืองตากนำส่งไม้ขนอนสักเมืองเชียงทอง.

⁸ วิธีการในการร่อนทอง บริเวณที่มีทองจะมีลักษณะเป็นบ่อน้ำเพราะฉะนั้นถ้ามีน้ำมากจะลงไปร่อนทองไม่ได้ แต่ถ้ามีน้ำน้อยเกินไปก็จะลงไปสักดินที่มีทองได้แต่ไม่มีน้ำที่จะร่อนแยกเอาทองออก.

⁹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 เลขที่ 116 สารตราขอบเมืองนครราชสีมาเรื่องส่งทองคำเมืองไชยภูมิ เมืองสกลนคร.

ที่จะร้อนห้องได้ แต่ถ้านั้นบริเวณล่างห้องที่มีห้องนั้นแห้งไม่มีน้ำเลยหรือน้ำน้อยเกินไปก็ร้อนห้องไม่ได้เช่นกัน¹⁰ จะเห็นได้ว่าน้ำมีส่วนอย่างสำคัญในการส่งส่วยห้อง จึงมีกฎสำหรับการร้อนห้องโดยเฉพาะ คือ ประมาณเดือน 3 ถึงเดือน 5 ซึ่งเป็นระยะที่น้ำไม่มากและไม่น้อยเกินไป นายกองไพร่ส่วยต้องมีหน้าที่คอยตักเอาน้ำให้ไพร่ส่วยห้องออกทำการร้อนห้องตั้งแต่ต้นฤดูร้อนห้องเพื่อให้ได้ห้องส่วยครบคนละ 2 สสิ่ง หรือ 1 บาทตามที่รัฐบาลกำหนด ถ้าออกร้อนห้องช้าก็จะหมดฤดูการร้อนห้อง เสียก่อนหมายถึงน้ำจะงวดลงจนไม่สามารถจะร้อนห้องได้ก็จะทำให้ห้องค่าส่วยไม่ครบจำนวน

2) การหลีกเลี่ยงการเก็บส่วยของไพร่ส่วยและข้าส่วย บรรดาเด็กที่มีชื่อสังกัดอยู่ในกรมกองใด เมื่อถึงกำหนดที่จะต้องเสียส่วยนายหมวคนายกองก็จะเรียกเก็บส่วยจากบรรดาไพร่ส่วยหรือข้าส่วยในกรมกองของตน แต่มีไพร่จำนวนมากที่มีภักจะหลีกเลี่ยงไม่ยอมที่จะเสียส่วยด้วยการ

ก. หลบหนีจากกรมกองของตนไปแอบแฝงอยู่ในกรมกองอื่นทำให้นายหมวคนายกองเดิมไม่สามารถเก็บส่วยได้ และนายหมวคนายกองที่ไพร่หรือข้าไปแอบแฝงอยู่ก็ไม่ว่าว่ามีเลขส่วยหรือข้าส่วยกองอื่นมาอยู่จึงไม่ได้เรียกเก็บส่วย ไปร่ส่วยหรือข้าส่วยเหล่านี้ก็ไม่ต้องเสียส่วยเลย

ข. ไปร่ส่วยหรือข้าส่วยจะใช้วิธีไปแต่งงานกับหญิงค่างหมู่ค่างกองแล้วอพยพไปอยู่ในหมู่บ้านกอนั้น เรียกว่า "เซยสู" ¹¹ เมื่อยังไม่ได้มีการชำระโอนบัญชีไพร่ส่วยหรือข้าส่วยเหล่านี้ก็ไม่ต้องเสียส่วยแต่อย่างใด

เลขหลบหนีจากกรมกองของตนไปแอบแฝงอยู่ในกรมกองอื่น เมื่อถึงกำหนดส่งส่วยก็ไม่สามารถที่จะส่งส่วยได้ครบ นายหมวคนายกองก็จะต้องเป็นผู้รับผิดชอบ ดังเช่น กองส่วย

¹⁰ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุการณ์ที่ 3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 77 ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์ส่งทองคำส่วย.

¹¹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุการณ์ที่ 3 จ.ศ. 1193 เลขที่ 16 ใบบอกเมืองจำปาศักดิ์ถึงท่านอัครมหาเสนาบดี เรื่องให้ขุนรามภักดีคุมเงินส่วยลงมาส่ง.

ร่อนทองที่เมืองเพชรบูรณ์

"...ข้าพเจ้าพระยาเพชรรัตนสงครามรามภักดีพิริยะภาหะพระยาเพชรบูรณ์กรมการขอออกปณินปีติมายังท่านออกพันนายเวนโคทรามควยทองอินเชิญทองคำพระราชสิทธิ์โปรดขึ้นไปถึงข้าพเจ้ากรมการฉบับหนึ่งใจความว่า เลกกองหลวงพิทักษ์พลหารหลบหลีกโจทไปจากกองให้ข้าพเจ้าช่วยชำระเอาเลกส่งเข้าหมวกเข้ากองทำราชการฉลองพระเดชพระคุณกับเนื้อทองคำผู้ซึ่งตกค้างอยู่ในกองหลวงพิทักษ์พลหารหลวงวงควดหลวงมีหลายรายให้ข้าพเจ้ากรมการหานายกองนายหมวกมาชำระเร่งรัดเนื้อทองให้ครบตามจำนวนแล้วให้ข้าพเจ้าแล้วออกส่งเนื้อทองให้กับนายทองอินลงมาส่ง ข้าพเจ้ากรมการก็ทราบเกล้าทุกประการแล้วแต่ที่คว์เลกโจทไปจากหมู่จากกอง ข้าพเจ้ากรมการได้เอาตัวนายทองอินขุนสุระ ปลัดกองมาถาม นายทองอิน ขุนสุระให้การกับข้าพเจ้ากรมการว่า นายรุ่ง กัทหลงมือแล้ว นายสา นายมา นายไพโร นายเกิด 4 คนยังหาโคสักทองมือไม่ เข้ากัน 5 คนอยู่กับท่านพระยาประเสริฐสงครามเจ้าเมืองวิเชียรบุรี แคนายคงสักทองมือแล้วหลายเมือง เมืองวิเชียรเอาตัวไว้ ข้าพเจ้ากรมการจึงแต่งให้หลวงไชเสนากรมการกับนายทองอินลงไปหาท่านพระยาประเสริฐสงครามเมืองวิเชียรบุรี ให้พระยาประเสริฐสงครามกรมการเมืองวิเชียรหาตัวหลวงเมืองมาว่ากล่าวจะไคเอาตัวนายคงส่งให้กับนายทองอินผู้เจ้าหมู่ หาโคตัวหลวงเมืองมาไม่ แคนายมุง นายสา นายนา นายเพชร นายเกิดนั้นท่านพระยาประเสริฐสงครามหาส่งตัวเลกมาให้หลวงไชเสนา และกรมการเมืองวิเชียรชำระไม่ พระยาประเสริฐสงคราม หลวงเมืองซัดเอาตัวเลกไว้ หาส่งตัวเลกให้นายทองอิน ขุนสุระไม่..."¹²

จากข้อความดังกล่าวทำให้ทราบว่า การหลบหนีของ เลกนั้นกว่า เจ้าเมืองจะรู้จัก เป็นเวลานาน ล่วงคกลางอยู่เป็นจำนวนมาก และเมื่อรู้ว่ามี เลกหลบหนีไปอยู่ที่ต่างหมวกต่างกอง

¹² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนครกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 85 ใบนอกเมืองเพชรบูรณ์ส่งทองคำส่วยหลวงพิทักษ์พลหารจำนวนปีฉลู.

นายหมวนายกองก็จะต้องเป็นผู้รับผิดชอบ เจ้าเมืองจะเรียกตัวนายหมวนายกองไปชำระ
 สอบสวน จากใบบอกนี้สอบสวนได้ความว่า เลกในกองหลวงพิทักษ์พลหารได้หลบหนีไปอยู่กับ
 พระยาประเสริฐสงคราม เจ้าเมืองวิเชียรบุรี แต่เมื่อพระยาเพชรบูรณ์ได้จัดส่งคนไปติดต่อกับ
 พระยาประเสริฐเพื่อขอแลกคืน ปรากฏว่าพระยาประเสริฐไม่ยอมให้แลกคืน นั้นแสดง
 ให้เห็นว่า การที่เลกหลบหนีไปอยู่กับพระยาประเสริฐนั้นพระยาประเสริฐอาจเป็นใจรู้เห็นด้วย
 กับตัวเลก และพระยาประเสริฐคงจะได้ประโยชน์จากเลกช่วยนั้นจึงไม่ยอมคืนแลกช่วยให้
 สังเกตเคิม จากการศึกษาก็เกี่ยวกับเรื่องการหลบหนีของเลกอย่างละเอียดพบว่า การหลบหนี
 ของเลกจากกรมกองเจ้าสังกตเคิมไปอยู่ในกรมกองอื่นนายหมวนายกองหรือเจ้ากรมใหม่มัก
 จะรู้เห็นด้วยเสมอ เมื่อกรมกองเจ้าสังกตเคิมส่งคนไปติดต่อกับขอแลกคืนก็ไม่ยอมคืนให้ เช่น
 เลกกองหลวงประเสริฐว่าที่พระนครชั้นที่หลบหนีไปอยู่ในกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ 7 คน¹³
 เลกช่วยทองเมืองภูเขียวหลบหนีไปอยู่กับหลวงศรีสิทธิไทร เจ้าเมืองภูเวียง¹⁴ เลกช่วยกระ
 วานเมืองโพธิ์สัคว้อพยพไปอยู่ในแขวงเมืองพระตะบองเป็นจำนวนถึง 191 คน¹⁵ และสำ
 หรับหัวเมืองลาวตะวันออกเลกไพร่ช่วยในแต่หัวเมืองแยกออกเป็น กองเจ้าเมือง กอง
 อุบลาค กองราชวง กองราชบุตร เลกไพร่ช่วยจะสมัครอยู่กับกองใดก็ได้ตามใจตนเอง
 จึงทำให้เกิดความยุ่งยากซับซ้อน ส่วนใหญ่เลกช่วยกองต่างๆไปปนอยู่กับเลกช่วยของเจ้าเมือง

¹³ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 197 สารตรา
เรื่องส่งทองเมืองนครชั้นที่กักให้ชำระเลกและส่งให้หลวงประเสริฐทำช่วยทอง.

¹⁴ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1202 เลขที่ 174 ร่างตรา
ตอบเมืองชลบทส่งทองช่วยตอบเมืองนครราชสีมาส่งทองเมืองชัยภูมิ เมืองภูเวียงมีชวคโทศก.

¹⁵ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1211 เลขที่ 109 ศกอักษร
พระทริภักษ์เมืองกำพูชา.

กรมการเมือง¹⁶ บางครั้งเจ้าเมืองกรมการเมืองที่เลกหลบหนีไปอาศัยอยู่จะไม่ยอมคืน
 เลกให้แก่นายกกองหนายหมวกเดิมโดยอ้างว่าถ้ามีห้องคราโปรดเกล้าฯขึ้นไปจึงจะส่งตัว เลก
 ให้¹⁷ จึงทำให้เลกส่วยจากเมืองต่างๆหลบหนีไปอยู่หัวเมืองลาวตะวันออกเป็นจำนวนมาก
 ทำให้ส่วยขาดค้างอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น เลกข้าส่วยป่าไผ่ ส่วยไม้ซอนสัก จากเมือง
 เพชรบูรณ์พากันหลบหนีแอบแฝงไปทำมาหากินอยู่ ณ แขวงเมืองนครราชสีมาไม่กลับมาอยู่ ณ
 เมืองเพชรบูรณ์¹⁸ . เมื่อเลกไพร่ส่วยหลบหนีไปเช่นนี้ทำให้ส่วยตกค้างอยู่ นายหมวก
 นายกองจึงต้องเสียเงินค่าส่วย เช่น ค่าคักฝาง ค่าซุกคีมุกแทนไพร่¹⁹.

เลกไม่ เป็น "เชยคู่" อยู่ต่างกรมกองก็ทำให้เกิดความยุ่งยากในการเก็บส่วย เช่น
 กัน ตัวอย่างเช่น เลกจากเมืองนครจำปาศักดิ์หนีขึ้นไปเป็นเลก "เชยคู่" อยู่ตามเมือง
 ต่างๆคือ เมืองอุบลราชธานี 38 คน อยู่เมืองเขมรราช สะเม็ยะ 41 คน รัยเย็ค 7 คน
 ศรีสะเกษ 19 คน สุวรรณภูมิ 15 คน ยโสธร 4 คน นอกจากนี้ยังมีกรณีที่เลกจากเมืองหลาย
 เมืองหนีไปเป็น "เชยคู่" ในเมืองๆหนึ่งเป็นกัณฑ์ว่า เลกเมืองศรีทันคอน 11 คน ลาคะวัน

¹⁶ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศุรชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 289 แปลเมือง
 หล่มสักส่งครั้งส่วยกองหลวงราชภักดีกับนำเลกถูกหนุมมากรุงเทพฯ.

¹⁷ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศุรชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 184 สารตรา
 เรื่องขุนอินอำนาจ ขุนศรีสุระ ยื่นเรื่องราวเลกไพร่หลวงชพยพหนี.

¹⁸ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศุรชกาลที่ 3 จ.ศ. 1213 เลขที่ 35 เรื่องเร่ง
 เมืองเพชรบูรณ์ส่งป่าส่วยเมืองนครราชสีมาและสืบจับตัวเลกหนี.

¹⁹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศุรชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 264 หนังสือ
 ถึงเมืองอ่างทองเรื่องให้ชำระไพร่หลวงละว้าที่หลบหนีมาจากหลวงปราบ.

4 คน แสนปาง 4 คน ล้วนไปเป็นเชลยอยู่ที่เมืองอุบลราชธานี²⁰ จากตัวอย่างข้างต้นจึงเห็นได้ว่าเมืองนครจำปาศักดิ์ ศรีทันคอน สาละวัน และแสนปางไม่สามารถที่จะเรียกเก็บส่วยจากหัวเลกเหล่านั้นได้

3) เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการเก็บส่วยเบียดบังส่วยแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

ก. เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการเก็บส่วยมักจะไม่ส่งส่วยตามกำหนดเวลาโดยอ้างว่ายังเก็บส่วยได้ไม่ครบ ทั้งๆที่เก็บได้แล้วแต่เอาเงินหรือสิ่งของส่วยนั้นไปใช้ประโยชน์ส่วนตัวแล้วไม่มีเงินหรือสิ่งของส่วยส่งหลวง เรามีหลักฐานเป็นสารตราเรื่องการฟ้องร้องนายกองไพร่ส่วยด้วยกันว่า เบียดบังส่วยไว้ใช้ เช่นกรณีกองไพร่ส่วยทองเมืองนครราชสีมา หลวงปราบไค้ทำเรื่องร่ำกล่าวโทษขุนประสิทธิ์สงครามว่าเบียดบังส่วยทองไว้ใช้เอง²¹ ขุนประสิทธิ์สงครามไค้เบียดบังส่วยทองไว้ 2 ปี (พ.ศ. 2385-2386) เป็นทองหนัก 6 ตำลึง 1 บาท 2 สลึง 1 เฟื้อง และนำเอาเลกลูกหมูส่วยทองลงมาขายไว้ที่กรุงเทพฯ เอาเงินใช้หนี้และเอาไปเล่นเบี้ยเล่นโป้บ้าง ส่วนขุนประสิทธิ์สงครามก็ไค้กล่าวโทษหลวงปราบว่า หลวงปราบให้ขุนหมื่นเก็บเงินกับหัวเลกในกองหลวงณรงค์พินาศ 14 หมวก ไค้เงินมาแล้วนำเงินนั้นไปซื้อทองเพื่อส่งเป็นส่วยแต่ซื้อทองไม่หมดก็ยังเหลือเงินอยู่ หลวงปราบไค้เอาเงินนั้นไว้ใช้ประโยชน์ส่วนตัว²² เมื่อทำการสอบสวนดูไค้ความจริงว่า ขุนประสิทธิ์สงครามผิดจริงเบียดบังส่วยทองไว้ถึง 6 ตำลึง 1 บาท 2 สลึง 1 เฟื้อง แต่หลวงปราบ

²⁰ หอสมุดแห่งชาติ จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1193 เลขที่ 16 ใบบอกเมืองจำปาศักดิ์ถึงท้าวฮั้ว - หาเสนาบดีเรื่องให้ขุนรามภักดิ์คุมเงินส่วยลงมาส่ง.

²¹ หอสมุดแห่งชาติ จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 179 สารตราเจ้าพระยาจักรีเรื่องหลวงปราบ ขุนประสิทธิ์สงครามคุมเอาทองคำส่วยลงมาส่ง.

²² หอสมุดแห่งชาติ จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 179 เรื่องเดียวกัน.

นั่นแก่ว่าที่หักเอาเงินไว้ เพราะว่าเค็มที่ช่วยค้าง หลวงปราบได้ออกเงินของตนเองไปก่อน
ครั้งนี้จึงหักเงินไว้ชดเชย นี่แสดงให้เห็นว่าเจ้าเมืองนครราชสีมาไม่ได้เอาใจใส่การเร่ง
รัคช่วยทองปล่อยให้ทองขาดค้างอยู่เป็นการเปิดโอกาสให้มีการฉ้อบังช่วยไว้มากขึ้น

นอกจากนายหมวนายกองจะฟ้องตัวเองแล้ว เจ้าพนักงานของพระคสังที่ทำหน้าที่
รับช่วยก็อาจทำเรื่องราวมายื่นต่อลูกขุน ณ ศาลาได้ว่านายกองช่วยไม่ส่งช่วย เช่น ขุนพิพิธ
ภักดีนายกองช่วยเงินเมืองพิษณุโลกได้เก็บเงินค่าช่วยกับตัวไพร่แล้วไม่ได้เอาเงินมาส่งกับ
เจ้าจำนวนพระคสังในขวา แต่ขุนพิพิธภักดีนำเอาเงินช่วยหลวงไปใช้สอยเสีย²³ ดังนั้น
เจ้าจำนวนพระคสังในขวาจึงจับกุมเอาตัวขุนพิพิธภักดีมาเพื่อจะเร่งเอาเงินช่วย แต่ปรากฏ
ว่าขุนพิพิธภักดีไม่มีเงินที่จะส่งจึงเอาตัวภรรยา ลูกหนี้ และทาสมาค้ำส่งแทนเงินช่วย นี่เป็น
ข้อยืนยันให้เห็นว่านายหมวนายกองได้เบียดบังเอาเงินช่วยไปใช้ประโยชน์ส่วนตัวจริง
เมื่อถูกทวงถามก็ไม่สามารถที่จะหาเงินมาส่งได้จนกระทั่งต้องเอาตัวภรรยา ลูกหนี้และทาส
มาค้ำราคาเป็นเงินชำระแทนเงินช่วย การที่เป็นเช่นนี้ไ้คงเป็นเพราะว่าระบบการในการ
เก็บช่วยไม่รัดกุมพอ จึงเปิดโอกาสให้นายหมวนายกองเอาเงินไปใช้ประโยชน์ส่วนตัว
ได้ อีกตัวอย่างหนึ่ง ก็ หลวงภักดีไพโรสาร เป็นนายกองคุมไพร่ลาว ข้า ทำช่วยซึ่งตั้งส่ง
เจ้าพระยามหินทร์เคชาบีละ 5 ทาบ แต่เมื่อเก็บช่วยซึ่งตั้งได้แล้วกลับนำเอาไปแจกจ่าย
ใช้สอยเสียหมดหาได้ส่งไม่ทำให้ช่วยค้างทบอยู่²⁴ จึงได้โปรดเกล้าฯให้ถอดหลวงภักดีไพโร
สารออกเสียจากหน้าที่

ในบางครั้งการที่ตัวเมืองโคค่างช่วยอยู่ เป็นจำนวนมากก็ทำให้มีการสงสัยว่าเจ้า
เมืองจะทำการฉ้อบังช่วยไว้ใช้ประโยชน์ส่วนตัวดังเช่น เมืองนครจำปาศักดิ์ได้มีหนังสือเจ้า
พระยาจักรีมาว่า

²³ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหอรัฐกาลที่ 3 จ.ก. 1206 เลขที่ 47 ร่างตรา
พระยามหาอำมาตย์ถึงพระยาพิษณุโลก.

²⁴ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหอรัฐกาลที่ 3 จ.ศ. 1212 เลขที่ 145 สารตรา
ถึงอุปฮาด เรื่องให้ถอดหลวงภักดีไพโรสารฐานทำช่วยตั้งออกเสียจากหน้าที่.

"...ด้วยมีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้าฯสั่งว่าหลวงอนุรักษุเบศร
 ขาหลวงเจ้าราชวง เจ้าแสง คุมเงินส่วยสิ่งของแทนเงินส่วยลง
 ไปส่งทศเป็นเงิน $\frac{18}{1} \frac{9}{2}$ เจ้าพนักงานหักใช้ค่างปีมะแมพศก $\frac{13}{1} \frac{03}{1}$
 ปีวอกสัมฤทธิ์ศก $\frac{69}{1}$ เงินส่วยยังค้างจำนวนปีวอกสัมฤทธิ์ศก $\frac{16}{1}$
 ปีระกา $\frac{105}{1}$ ปีจอ $\frac{5}{1} \frac{3}{2}$ ปีขุน $\frac{105}{1}$ รวม $\frac{423}{1}$ นั้นเงินรายนี้ท้าวเพี้ย
 เจ้าหมื่นนายกองเรียกมาจากไพร่แล้วปิดบังไว้ใช้ส่วยหรือเงินส่วย
 ตกค้างอยู่กับไพร่ประการใดเงินจึงขาดค้างอยู่มาก..."²⁵

แสดงให้เห็นว่าแม่แต่องค์พระมหากษัตริย์ก็ยังทรงตระหนักถึงปัญหาการฉ้อบังส่วย นั้นหมายความว่าต้องมีการฉ้อบังส่วยกันมาก่อนแล้วจึงทำให้พระองค์ทรงสงสัยว่าที่ส่วยค้างครั้งนี้เนื่องมาจากนายกองไพร่ส่วยเก็บเงินส่วยไถ้แล้วแต่ไม่ส่งหรือเงินส่วยยังตกค้างอยู่กับตัวไพร่ประการใดประการหนึ่ง เพราะถ้าเราดูจากตัวเลขจำนวนเงินที่ส่งแล้วจะเห็นว่าส่งเงินมาทั้งหมดถึง 192 ซึ่งเศษซึ่งสูงกว่าจำนวนเงินที่เมืองนครจำปาศักดิ์ก็ถูกกำหนดให้ส่งส่วยปีละ 105 ซึ่ง 12 คำสิ่งเสียอีก เงินส่วยซึ่งส่งในปีพ.ศ. 2395 จำนวนนี้ที่จริงควรจะเป็นส่วยของจำนวนปี พ.ศ. 2394 แต่ปรากฏว่าส่วยจำนวนนี้ไถ้ หักใช้ค่างเงินส่วยปี พ.ศ. 2390 ถึง 103 ซึ่ง 13 คำสิ่ง ปี พ.ศ. 2391 ถึง 89 ซึ่ง 5 คำสิ่ง 3 บาท 2 สลึง 1 เฟื้อง เป็นอันว่าเงินส่วยปี พ.ศ. 2394 ก็ยังไม่ไถ้ส่งเลย ซ้ำยังค้างส่วยของปี พ.ศ. 2391, 2392, 2393, 2394 อีก จึงได้โปรดเกล้าฯให้มีการสอบสวนเจ้าราชวง ท้าวเพี้ยเมืองจำปาศักดิ์ ใ้ข้อความว่าเงินส่วยนี้ไถ้ขาดค้างมาตั้งแต่เจ้าหุยเป็นเจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์แล้ว เมื่อเจ้าหุยถึงแก่กรรมบิดาเจ้าราชวงก็ส่งส่วยต่อ ไถ้ทำทัณฑ์บนว่าจะส่งส่วยที่ขาดค้างให้ครบ แต่ก็ส่งไม่ครบ เงินส่วยจึงขาดค้างอยู่อีก ครั้นนี้จึงโปรดเกล้าฯให้ข้าหลวงเชิญทองตรามาเอาตัวท้าวเพี้ยซึ่งเป็นเจ้าหมื่นนายกองมาชำระไถ้ถามให้เห็นเท็จและจริง²⁶

²⁵ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1214 เลขที่ 26 ร่างสาร ตราถึงเจ้าราชบุตรท้าวเพี้ย.

²⁶ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1214 เลขที่ 26 เรื่องเดียวกัน.

ในบางกรณีการฉ้อบังช่วยก็อยู่ในลักษณะที่ว่าเจ้าเมืองรับปากกับไพร่ว่าจะส่งช่วย
แทนไพร่ แล้วให้ไพร่นั้นไปทำประโยชน์ให้กับตน แต่ปรากฏว่าเจ้าเมืองมิได้ส่งช่วยนั้นปล่อยให้
ให้กังทบอยู่เป็นจำนวนมากโดยที่ไพร่ช่วยก็ต้องทำประโยชน์ให้แก่เจ้าเมืองด้วย เช่นที่
เมืองพิษณุโลก แต่เดิมเสกช่วยเมืองคำที่ขึ้นกับเมืองพิษณุโลกถูกกำหนดให้ทำช่วยคืนประสิว
ต่อมาได้เปลี่ยนเป็นทำช่วยไม้ เลกเมืองคำจะต้องส่งช่วยไม้ให้กับเจ้าเมืองพิษณุโลก
แล้วเจ้าเมืองพิษณุโลกจึงจะส่งต่อลงมากรุงเทพฯแต่เลกเมืองคำได้เสียเงินให้แก่พระยา
พิษณุโลกคนละ 1 ตำลึง 2 บาท (6 บาท) แล้วพระยาพิษณุโลกให้เลกเมืองคำไปร่อนทอง
มาให้ตนโดยตนรับจะส่งไม้แทนเอง แต่ปรากฏว่าพระยาพิษณุโลกมิได้ส่งไม้ให้หลวง
ไต้กก้างอยู่ถึง 6 ปี²⁷ แสดงว่าพระยาพิษณุโลกได้ทำการฉ้อบังไว้ทั้งไม้ทั้งทองเป็นเวลา
ถึง 6 ปีจนตนเองถึงแก่กรรม เมื่อพระยาพิษณุโลกถึงแก่กรรมแล้วพระไชยบุรินทร์กรมการผู้
ใหญ่ซึ่งรั้งตำแหน่งเจ้าเมืองพิษณุโลกก็ยังคงปิดบังทองไว้เหมือนเดิม²⁸

นอกจากจะฉ้อบังช่วยแล้วในบางกรั้ก็ยังมีการฉ้อบังเงินค่าราชการด้วย เช่น
นายเอี่ยมซึ่งเป็นนายหมวดคุมตัวเลกอยู่ที่บ้านคลองแขวงเมืองสุโขทัยเก็บเงินค่าราชการ
กับตัวเลกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2379 มาถึงปี พ.ศ. 2386 ได้เงินแล้วไม่ได้เอาเงินค่าราชการ
ลงไปส่งกรุงเทพฯ²⁹ และเลกบางคนเมื่อถูกเก็บเงินค่าราชการแล้วยังถูกนายหมวดนาย
กองเอาตัวไปใช้ในการบ้านเรือนของคนอื่นด้วย³⁰ ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นการฉ้อบังเอาผล
ประโยชน์จากตัวเลกเป็นผลประโยชน์ของนายหมวดนายกองเช่นกัน

²⁷ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนครบาลที่ 3 จ.ศ. 1208 เลขที่ 114 คำให้การ
เรื่องพระยาพิษณุโลกจัดทำให้เมืองคำทำช่วยทอง.

²⁸ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนครบาลที่ 3 จ.ศ. 1208 เลขที่ 114 เรื่องเดียวกัน.

²⁹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนครบาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 164 หนังสือ
พระยามหาอำมาตย์มาถ้พระยาสุโขทัย.

³⁰ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนครบาลที่ 3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 148 สารตรา
เรื่องให้เอาตัวหลวงพิไชยกับขุนนครมาชำระเรื่องเรียกเงินค่าราชการกับตัวเลกมากเกินไป.

จะเห็นได้ว่าที่กล่าวมาทั้งหมดผู้ที่เป็ยคับบังเอาเงินและสิ่งของส่วยจากตัว เล็กเป็นผลประโยชน์ของตนเองมีทั้งนายกอนนายหมวด ข้าหลวงเร่งส่วย และเจ้าเมืองกรมการเมือง ท้าวเพี้ย

ข. เจ้าหน้าทีเก็บส่วยแจ้งความเท็จว่าไพร่ที่อยู่ในความควบคุมของคนซึ่งจะต้องเสียส่วยนั้นตายหรือหนีไปเสียบ้างเพื่อจะได้ลดจำนวนส่วยที่ส่งลง และจะได้เก็บส่วยเป็นประโยชน์ของตนเองด้วยการแจ้งเท็จนั้น นับว่าเป็นปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่งของการเก็บส่วย

สำหรับปัญหาไพร่ส่วยนั้น นายหมวด นายกองจะเป็นผู้ทำหางว่าวจำนวนเล็กเคิมและบวกเพิ่มขึ้นทุกครั้งที่มีการสักชำระ เล็กเพื่อให้ทราบว่ามิใช่ตัว เล็กคงกองเท่าไร หนี ตาย ชรา หรือ บวชจำนวนเท่าไร อย่างเช่น กองหลวงประสิทธิสงครามซึ่งเป็นกองไพร่ส่วยทอง เมืองนครราชสีมา ปี พ.ศ. 2373 ตามรายงานของพระยาโคราชแม่กองสักปรากฏว่าในกองหลวงประสิทธิสงครามมีรายชื่อไพร่อยู่ 116 คนแต่ได้รับการยกเว้นไม่ต้องเสียส่วย 28 คนเพราะเป็น นายกอง 1 คน ขุนหมื่น 21 คน นายหมวด 6 คน ส่วนอีก 67 คนไม่ได้ส่งส่วยเพราะ ตาย 20 คน หนี 7 คน หลบหนีไปอยู่กองอื่น 18 คน พิการ 6 คน บวช 6 คน จึงเหลือไพร่ที่ส่งส่วยเพียง 31 คนเท่านั้น³¹ เมื่อทำการสักชำระ เล็กแล้วหลวงประสิทธิสงครามซึ่งเป็นนายกองได้ทำหนังสือทบทบบนให้ไว้ด้วยว่า

"...ด้วยข้าพเจ้าทำหางว่าวจำนวน เล็กตายหนีโจทไปต่างหมู่และคงมายื่นแก่ท่านถ้าไม่ตายว่าตาย ไม่นี่ว่าหนี มิได้โจทไปต่างกองว่าโจทไปต่างกองแดงบิคับบังเอา เล็กไว้เป็นอนาประโยชน์ของตัว มีผู้มาว่ากล่าวข้าพเจ้าบิคับบังเอา เล็กไว้ เป็นอนาประโยชน์ของตัว ไช้ให้มิโทษแก่ข้าจงหนัก..."³²

³¹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 86 หลวงประสิทธิ เมืองนครราชสีมาหางว่าวจำนวน เล็กส่วยทอง.

³² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 86 เรื่องเดียวกัน.

จากการที่ต้องทำหนังสือพิมพ์ขึ้นไว้แสดงให้เห็นว่าจะต้องเคยมีการเบียดบังเอาไว้ใช้สอย ส่วนตัวโดยการทำบัญชีแจ้งไปว่าเลขผู้ขึ้นได้ตาย หนีไป หรือหลบหนีไปอยู่ที่อื่นแล้วทั้งๆที่เลขนั้น ยังคงมีอยู่ เมื่อนายหมวคนายกองทำบัญชีแจ้งไปว่าเลขผู้ขึ้นได้ตายหรือหนีไปหรือหลบหนี ไปอยู่กรมกองอื่นแล้ว เลขผู้ขึ้นก็ไม่ต้องส่งส่วยให้รัฐบาลต่อไปแต่คงจะต้องทำประโยชน์ ให้แก่นายหมวคนายกองเพื่อเป็นการตอบแทนที่นายหมวคนายกองทำบัญชีแจ้งเท็จไปดังนั้น จุดประสงค์ของการทำบัญชีลักเลขชำระเลขก็เพื่อจะได้หักส่วยลงเมื่อจำนวนเลขลดลงหรือ บวกส่วยเพิ่มขึ้นเมื่อเลขเพิ่มจำนวนขึ้น³³ เช่นที่เมืองฉะเชิงเทราเดิมมีเลขส่วยทำส่วยเร็ว 49 คน แต่เลขตายเสีย 9 คน ทำบัญชีแจ้งลงไปกรุงเทพฯเดิมต้องส่งเร็วถึง 16 หาบเศษ แต่เมื่อเลขเหลือเพียง 40 คนส่งเร็วเพียง 13 หาบ 34 ซึ่ง³⁴

ในปี พ.ศ. 2389 ได้มีการชำระบัญชีเลขส่วยก็ปรากฏว่ามีการชำระได้เลขเบียด บังไว้ในกองต่างๆเป็นจำนวนมาก เช่น กองหลวงไพรรักษาเลขเบียดบังชำระได้เป็น เลข 293 คน แบ่งทำส่วยขึ้นถึง 15 คน ปีละ 2 หาบ 50 ซึ่ง ทำส่วยไม้ 100 คน เป็นไม้ 200 ต้น คงทำส่วยเงิน 178 คนๆละ 2 คำลึง 2 บาท เป็นเงินปีละ 22 ซึ่ง 5 คำลึง กำหนดให้ส่งเงินแล้วแต่ในปี พ.ศ. 2390 เป็นต้นไป³⁵ จะเห็นได้ว่าจำนวนเลขที่เบียด บังไว้มีเป็นจำนวนมากทีเดียว

ในระยะตอนต้นสมัยรัชกาลที่ 4 การเบียดบังเลขไว้ใช้ประโยชน์ของนายกองนาย หมวกก็ยังคงมีอยู่เช่น ที่เมืองฉะเชิงเทราขุนทรงภักดีได้ทำเรื่องรាយขึ้นฟ้องว่าขุนรณเรศ เบียดบังเอาตัวเลขที่จำหน่ายตายหนีไว้ใช้สอยบนเรือนโดยเก็บเอาเงินคนละ 1 คำลึงบ้าง

³³ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1199 เลขที่ 50 ใบบอก เมืองสระบุรีเอาเงินส่วยจัดซื้อช้างพังสูง 4 ศอก 4 นิ้ว.

³⁴ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 119 ใบบอก เมืองฉะเชิงเทราส่งผลเร็วส่วยหลวงพลก้านซ้าย.

³⁵ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 เลขที่ 133 บัญชีเงินส่วย.

1 คำสั่ง 2 บาทบ้าง 2 คำสั่งบ้างหรือ 2 คำสั่ง 1 บาทบ้าง³⁶ เมื่อคณะตุลาการไต่ทำการสอบสวนก็ปรากฏว่าขุนรณเรศก็ยอมสารภาพรับผิดว่าได้เบียดบังเลขจำหน่ายไว้เป็นจำนวน 9 คนจริง เลขจ่ายที่เบียดบังไว้เป็นเลขจ่ายทอง ขุนรณเรศได้เรียกเงินค่าส่วยทองเอาเป็นประโยชน์ส่วนตัวคนตั้งแต่ พ.ศ. 2395 ถึง 2396³⁷ การที่นายกองนายหมวกเบียดบังเอาเลขไว้ใช้ส่วนตัวโดยทำบัญชีแจ้งให้จว่าตายหรือหนีหายหรือหลบหนีไปอยู่กองอื่นแล้วทำให้จำนวนส่วยลดลงเป็นจำนวนมาก

4) การชักล้างเงินส่วย การส่งส่วยของแต่ละหัวเมืองส่วนใหญ่จะส่งไม่ครบจำนวนตามที่รัฐบาลกำหนดเลยจะมีการล้างส่วยอยู่เสมอ ตัวอย่างเช่น การส่งส่วยเงิน³⁸ ดังนี้

เมืองสาละวัน ค้างส่วยเงิน ปี พ.ศ. 2389-2392 เป็นเงิน 106 ชั่ง 6 คำสั่ง 2 สลึง 1 เฟื้อง

เมืองคำทองใหญ่ ค้างส่วยเงิน ปี พ.ศ. 2391-2392 เป็นเงิน 53 ชั่ง 2 คำสั่ง 2 สลึง

เมืองสะเม็ยะ ค้างส่วยเงิน ปี พ.ศ. 2390-2392 เป็นเงิน 13 ชั่ง 7 คำสั่ง 1 สลึง 1 เฟื้อง

เมืองขงเจียม ค้างส่วยเงิน ปี พ.ศ. 2392 เป็นเงิน 7 ชั่ง 1 คำสั่ง

เมืองอุบลราชธานี ค้างส่วยเงิน ปี พ.ศ. 2391-2392 เป็นเงิน 172 ชั่ง 15 คำสั่ง 3 บาท 1 สลึง 1 เฟื้อง

³⁶ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ 4 จ.ศ. 1216 เลขที่ 82 ร่างตราถึงนครราชสีมาให้ชำระเรื่องส่วยทองที่ขุนรณเรศ.

³⁷ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ 4 จ.ศ. 1216 เลขที่ 82 เรื่องเดียวกัน.

³⁸ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ 3 จ.ศ. 1212 เลขที่ 135 บัญชีส่งเงินส่วยเมืองเทพราชธานี.

เมืองศรีทันคอน ค้างช่วยเงิน ปี พ.ศ. 2387-2392 เป็นเงิน 274 ชั่ง 12
คำลึง 2 บาท 2 สลึง 1 เฟื้อง

เมืองแสนปาง ค้างช่วยเงิน ปี พ.ศ. 2387-2392 เป็นเงิน 120 ชั่ง 2
คำลึง 1 บาท 3 สลึง 1 เฟื้อง

เมืองเชียงใหม่ ค้างช่วยเงิน ปี พ.ศ. 2392 เป็นเงิน 2 ชั่ง 8 คำลึง 3
บาท 1 สลึง

จะเห็นได้ว่าจำนวนเงินช่วยที่ค้างเป็นจำนวนที่สูงมาก และบางเมืองก็มิได้ค้าง
ช่วยเพียงปีเดียวแต่ค้างติดต่อกันมาหลายปี นอกจากช่วยเงินแล้วช่วยชนิดอื่น ๆ ก็มีการค้าง
ช่วย เช่นเดียวกัน การค้างช่วยเหล่านี้มีสาเหตุต่าง ๆ กัน คือ

ก. ช่วยค้างเพราะเจ้าหน้าที่ที่เป็นผู้เก็บช่วยเก็บช่วยได้แล้วแต่ไม่ยอมส่งช่วย
ขอผลัดมาบางส่วนกลาง เช่น ท้าวเพี้ยเมืองคำทองใหญ่ขอผลัดส่งเงินช่วย³⁹ ดังนี้

"...ข้าพเจ้าพระสุวรรณราชวงษา ท้าวสีหนุคร ทาวันนทเสน เพี้ย
เมืองจัน เพี้ยสุโข เมืองคำทองใหญ่ ขอทำหนังสือคัดส่งช่วยหลวง
ไว้ให้กับท่านหลวงอัครสุนทร เสมียนตรากรมมหาดไทยนายรัตนาย
เวนฉบับหนึ่งควยว่า เงินช่วยหลวงยังติดค้างข้าพเจ้าอยู่เป็นเงิน
ตราจำนวนปีมะเส็ง $\frac{21}{3}$ ปีมะเมีย $\frac{42}{3}$ ปีมะแม $\frac{9}{3}$ เขากัน $\frac{18}{3}$
พนาสมุหนายกมีพระประสาทโปรดเกล้าฯสั่งว่าให้เกาะเอาตัวพระ
สุวรรณราชวงษาเจ้าเมืองท้าวสีหนุคร ทาวันนทเสน เพี้ยสุโขไว้
ณ กรุงเทพฯ เร่งเอาเงินช่วยหลวงซึ่งค้าง $\frac{89}{3}$ นั้นข้าพเจ้าหา
เงินจะส่งไม่ขอผิดไปถึง ณ วันเดือน 7 มีระกาเอกศก ข้าพเจ้า
จะแต่งท้าวเพี้ยคุมเอาเงิน $\frac{89}{3}$ ลงมาส่งให้ท่าน ณ กรุงเทพฯ ให้ครบ
ถว้ถึงกำหนดแล้วข้าพเจ้าไม่ไปเอาเงินมาส่งก็ให้ท่านเร่งรัดจำจง
เขียนจนกว่าจะได้เงินช่วยหลวงตามคัตนั้นเถิด..."⁴⁰

³⁹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 88 จดหมายเหตุ
ท้าวเพี้ยเมืองคำทองใหญ่ทำผิดขอส่งเงินช่วย.

⁴⁰ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 88 เรื่องเดียวกัน.

จากหนังสือขอผลัดส่งส่วยนี้จะสังเกตได้ว่าไม่ไ้แจ้งเหตุผลไว้เลยว่าเหตุใดจึงไม่มีเงินส่งส่วย ด้วยเกรงว่าถ้าแจ้งว่าตนเองนำส่วยนี้ไปใช้ เป็นการส่วนตัวหมดแล้วก็จะเป็นการฉ้อบังส่วยไป ลักษณะการผลัดส่งส่วยนี้ก็คล้ายกับการเบียดบังส่วยเพียงแต่ว่าการเบียดบังส่วยนั้นมีผู้อื่นทำ เรื่องราวมาฟ้องร้องว่านายกองนายหมวดใดเบียดบังส่วยไว้ใช้ประโยชน์ส่วนตัว แต่การผลัดส่งส่วยนี้เป็นเพราะว่าได้มีการติดค้างส่วยมาเป็นเวลานานและจำนวนมาก เมื่อส่วนกลางทำหน้าที่ส่งส่วยขึ้นไปแล้วนายกองนายหมวดจึงทำใ้ทำหนังสือผลัดส่งส่วยลงมา

ข. ส่วยค้างเพราะนายกองไม่สามารถที่จะปฏิบัติหน้าที่ได้ ในบางกรณีการค้างส่วยก็สืบเนื่องมาจากนายกองส่วยบวชเป็นภิกษุหรือว่าป่วยไม่สามารถที่จะเรียกเก็บส่วยจากตัวไพร่ได้ทำให้ส่วยต้องตกค้างอยู่ เช่น กองไพร่ส่วยกองพระภิกษุสุวรรณ ในพ.ศ. 2385 ไม่ไ้คุมทองส่วยลงไปส่งเพราะพระภิกษุสุวรรณได้บวชเป็นพระภิกษุสงฆ์ เมื่อสึกออกมาแล้วก็ยังป่วยอยู่ จึงต้องให้ผู้อื่นทำการรวบรวมส่วยแทน⁴¹ กว่ารัฐบาลกลางจะรู้ว่ากองพระภิกษุสุวรรณไม่ส่งส่วยตามกำหนดเพราะพระภิกษุสุวรรณป่วยก็ทำให้ส่วยตกค้างอยู่นาน หรือบางกรณีที่นายหมวดนายกองไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ไ้ อาจสืบเนื่องมาจากการที่นายหมวดนายกองแก่ชราจนไม่มีประสิทธิภาพในการทำงาน เช่น หลวงพิพิธเสนากองส่วยเร็วเมืองฉะเชิงเทรา⁴²

ค. ส่วยค้างเพราะความแตกต่างในการตีราคาส่วยเป็นเงินระหว่างส่วนกลางกับหัวเมือง เนื่องจากการคิดเทียบอัตราเงินแทนส่วยระหว่างหัวเมืองและส่วนกลางอาจจะแตกต่างกัน การตีราคาในหัวเมืองมักจะต่ำกว่าในส่วนกลางจึงทำให้จำนวนเงินแทนส่วยที่ส่งมาไม่พอกับการตีราคาของส่วนกลาง ตัวอย่างเช่นการเทียบอัตราเงินแทนเร็วส่วย

⁴¹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 120 ใบบอกเมืองนครราชสีมาส่งทองคำส่วยกองพระภิกษุสุวรรณ.

⁴² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 21 สารตราถึงเมืองฉะเชิงเทราเรื่องตั้งขุนรามเป็นหลวงพิพิธเสนาส่วยเร็ว.

ทางหัวเมืองศิลาจารึกเงินแทนเร็วส่วยห้าบะ 5 คำสิ่ง แต่บางครั้งส่วนกลางศิลาจารึกห้าบะ 6 คำสิ่ง 2 บาทบ้าง 7 คำสิ่งบ้าง⁴³ จึงทำให้เกิดการค้างส่วยเพราะการที่ราคาที่แตกต่างกันดังกล่าวแล้ว

ง. ส่วยค้างเพราะราษฎรมีอุปสรรคในการที่จะหาส่วยมาส่งได้ ครั้นจะส่งเงินแทนส่วยหรือก็ไม่มีเงินจะส่ง ทำให้จำนวนส่วยที่จะต้องส่งขาดค้างทบวงทบปีเรื่อยไป การที่ไม่สามารถหาส่วยได้ก็อาจสืบเนื่องมาจากภาวะฝนแล้งหรือน้ำท่วมคั่งที่ไถ่กล่าวมาแล้ว ทำให้สิ่งของส่วยนั้นมีจำนวนลดน้อยลง นอกจากภัยธรรมชาติจะทำให้ไพร่ส่วยหรือข้าส่วยไม่สามารถส่งส่วยได้ครบต้องค้างส่วยอยู่บ่อยๆแล้ว เหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้ไพร่ส่วยหรือข้าส่วยส่งส่วยไม่ไต่ครบ คือ ภัยจากสงคราม การเกิดสงครามทำให้ไพร่บ้านพลเมืองที่อยู่ใกล้เขตหรือในเขตที่เกิดสงครามต้องอพยพหลบภัยสงครามไม่สามารถหามาหาเงินไต่ตามปกติทำให้หาส่วยมาส่งได้ไม่ครบ ในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ไทยต้องทำสงครามกับประเทศเพื่อนบ้าน คือ พม่า และ ญวน เป็นเวลานาน กล่าวคือในสมัยรัชกาลที่ 3 ไทยต้องทำศึกกับญวนเป็นเวลานานถึง 14 ปี ส่วนสมัยรัชกาลที่ 4 ไทยต้องทำศึกเชียงตุงเป็นเวลานานเกือบ ๓ ปี^{*} ภัยเหตุนี้จึงทำให้ประชาชนที่มีภูมิลำเนาอยู่ตามแถบชายแดนทั้งค้ำันตะวันออกเฉียงเหนือและทางเหนือต้องอพยพหลบภัยสงครามอยู่เสมอ ดังมีปรากฏในใบบอกพระองค์ดวง คือ

"...ไพร่ข้าส่วยกระวานขึ้นตกใจกองทัพฝ่ายขวาบุตรภรรยาหนี
เขาคุ่มซ่อนอยู่ในป่าคงเป็นอันมาก กระลาบายูขึ้นายป่าไต่ไปเที่ยว
บอกกล่าวตักเตือนให้พากันขึ้นป่าเก็บผลกระวานหนักอีกไพร่ส่วยเก็บ
ผลกระวานไต่หน่อยหาเหมือนทุกปีไม่..."⁴⁴

⁴³ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 66 สารตรา
เจ้าพระยาจักรีถึงพระยาสุระบุรี เรื่องท้าวโลกาพากรอบคร้วมาอยู่แขวงเมืองสกล.

⁴⁴ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 เลขที่ 82 เรื่องเดิม.

* ตีกเชียงตุงครั้งแรก พ.ศ. ๒๓๕๔ ตีกเชียงตุงครั้งที่สอง พ.ศ. ๒๓๕๖-๒๓๕๗

เมืองโพธิ์สัตว์อยู่ในเขตแดนของเขมรในปัจจุบันซึ่งอยู่ระหว่างไทยกับญวนเมื่อไทยกับญวนต้องทำศึกกัน ประชาชนในโพธิ์สัตว์จึงได้รับความลำบากยิ่ง นอกจากนี้เมื่อเกิดสงครามขึ้นไพร่พลบางส่วนถูกเกณฑ์ไปราชการทัพ ทำให้เกิดความยุ่งยากในการสำรวจบัญชีเรียกส่วยจากไพร่ เพราะไพร่พลบางส่วนเมืองถูกเกณฑ์ไปราชการทัพโดยที่เมืองใหญ่ที่ทำหน้าที่ควบคุมเมืองเล็กนั้นไม่รู้ เมื่อถึงกำหนดเรียกเก็บส่วยก็จะเรียกเก็บส่วยให้ครบตามจำนวนเดิม แต่ไม่สามารถที่จะทำได้เพราะเลิกส่วยที่ถูกเกณฑ์ไปทัพแล้วไม่ต้องเสียส่วยอีก จึงต้องมีการสำรวจบัญชีกันใหม่ เช่น ไพร่ส่วยทองเมืองบ่าเน็จตรงค์ถูกเกณฑ์ไปราชการทัพเมืองชูนันท์ 14 คน⁴⁵ แต่เจ้าเมืองนครราชสีมาที่ทำหน้าที่รวบรวมส่วยของเมืองบ่าเน็จตรงค์ส่งลงกรุงเพทพาทหารบ่เรื่องจะเรียกเก็บส่วยให้ครบจึงต้องเรียกศวันนายหมวดนายกองส่วยเมืองบ่าเน็จตรงค์มาเร่งรัดเอาส่วย แต่ก็ไม่ได้ส่วยเพราะไพร่ได้ยกเว้นส่วยเนื่องจากไปราชการทัพมาแล้ว

จ. ส่วยค้างเพราะนายเงินของทาสไม่รับผิดชอบแทนทาสในการเสียส่วย นายเงินจะต้องเป็นผู้คอยดูแลให้ทาสไปทำส่วยเมื่อถึงฤดูการทำส่วยและถ้าเกิดมีเหตุหากการค้างส่วยของทาส นายเงินจะต้องรับผิดชอบด้วย ดังเช่น กองไพร่ส่วยไม้ขอนแก่นเมืองพิษณุโลก นายเหม็นเป็นทาสของหลวงอุดม และนายนิ่มเป็นทาสของจีนสุข ขุนไชยเสนาได้เสียเงินซื้อไม้ขอนแก่นส่วยส่งทดรองแทนนายเหม็นนายนิ่มแล้วก็ไม่เร่งเอาเงินหรือไม้ส่วยที่ศวันนายเหม็นและนายนิ่ม ปรากฏว่านายเหม็นและนายนิ่มหาเงินหรือไม้ส่งไม่ ขุนไชยเสนาจึงไปทักท้อให้หลวงอุดมและจีนสุขส่งเงินหรือไม้ส่วยแทนนายเหม็นและนายนิ่ม แต่หลวงอุดมและจีนสุขก็ไม่ยอมจ่ายจึงเกิดการฟ้องร้องกันขึ้น⁴⁶

⁴⁵ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1204 เลขที่ 45 ใบบอกเมืองนครราชสีมาส่งทองคำส่วยเมืองบ่าเน็จตรงค์.

⁴⁶ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 125 ใบบอกเมืองพิษณุโลกเรื่องส่งไม้ขอนแก่นส่วย.

5) อุปสรรคที่ทำให้การส่งส่วยไม่ตรงตามเวลาที่กำหนด

ก. การประสานงานกันระหว่างเจ้าหน้าที่ๆ ช่วยมาส่งไม่ก็พอทำให้การขนส่งส่วยเกิดการล่าช้า เช่น การส่งส่วยของเมืองสกลนคร⁴⁷ พระยาประเทศธานีซึ่งเป็นเจ้าเมืองสกลนครได้จัดให้ราชวง ท้าววรจักร เพี้ยคำวงษา คู่มือค่างบรรทุกผลเร็วลงมาส่งแก่ราชวง ท้าววรจักรให้เพี้ยคำวงษามาหยุดพักคอยที่สระบุรี เมื่อเพี้ยคำวงษามาถึงเมืองสระบุรีซึ่งเป็นเมืองชุมทางการส่งส่วยแห่งหนึ่ง เจ้าเมืองสระบุรีจะมีหน้าที่ในการจัดส่งส่วยของหัวเมืองต่างๆลงมากรุงเทพฯอีกต่อหนึ่ง ในคราวนี้ก็เช่นกันเจ้าเมืองสระบุรีจะจัดเรือบรรทุกผลเร็วของเพี้ยคำวงษาลงมาส่งกรุงเทพฯ แต่เพี้ยคำวงษาได้ขัดขวางไว้โดยให้เหตุผลว่า ราชวง ท้าววรจักรยังลงมาไม่ถึงพร้อมกันตนเองก็ไปรู้จำนวนผลเร็วที่ตนคุมมามากน้อยเท่าใดจึงต้องพักคอยราชวง ท้าววรจักรเสียก่อน ทำให้เกิดความล่าช้าในการส่งส่วย ถ้าราชวง ท้าววรจักรบอกให้เพี้ยคำวงษาได้ว่าจำนวนผลเร็วที่เพี้ยคำวงษาคูมนั้นเป็นจำนวนเท่าใดก็จะทำให้เกิดความสะดวกในการส่งต่อลงไปกรุงเทพฯโดยไม่ต้องรอราชวง ท้าววรจักรเลย และยังเป็นผลดีคือสิ่งของส่วยที่อยู่ในความควบคุมของเพี้ยคำวงษาอีกด้วย เพราะเพี้ยคำวงษาจะคงระมัดระวังมิให้ผลเร็วส่วยหายหกตกหล่นด้วยกลัวว่าน้ำหนักจะขาดไป

ข. เจ้าเมืองกรมการเมืองไม่ค่อยเอาใจใส่เร่งรัดให้นายหมวนายกองส่งส่วยให้ทันตามกำหนด ในท้องคราคำสั่งที่มีไปยังเจ้าเมืองต่างๆมักจะแจ้งนายหมวนายกองควบคุมไพร่ออกเก็บส่วยส่งลงไปกรุงเทพฯให้ครบไม่ให้ขาดค้างไป เช่น

"...ถ้าถึงเทศกาลเก็บผลเร็วก็ให้พระพรมราชวงษา ท้าวเพี้ยคึก เคื่อนให้พระชุมพลภักดี พระศรีสงครามแต่งท้าวเพี้ยคุมไพร่ ออกเก็บผลเร็วแก่คนดูแลให้ไต่จงมากส่งลงไปกรุงเทพฯจะได้ใส่ค่างให้ครบจำนวนอย่าให้ขาดค่างลงงวกลงงไปได้..."⁴⁸

⁴⁷ ทอสมุคแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 127 ใบบอกเมืองสระบุรีส่งผลเร็วส่วยเมืองสกลนคร.

⁴⁸ ทอสมุคแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212 เลขที่ 148 จดหมายเหตุพระราชาเสนาถึงเจ้าเมืองอุบลคอบรับส่งเร็วและเงินแทนผลเร็วส่วย.

พระพรหมราชาวงษา เป็นเจ้าเมืองอุบลราชธานีซึ่ง ต้องควบคุมการส่งส่วยของพระ
 ชุมพลภักดี เจ้าเมืองลำเนาหนองปรือ และพระศรีสงครามเจ้าเมืองเสนาภคนิคมจึงได้แจ้ง
 ให้พระชุมพลภักดีและพระศรีสงครามแต่งท้าวเพี้ยคุมไพร่ออกเก็บยลเร็วส่งให้ทันตามกำหนด
 อย่ำให้ค้างงวดค้างปี แต่เมื่อถึงเวลาปฏิบัติจริงๆก็มักจะไม่ ชำมงวดกันอย่างจริงจังทำให้
 นายหมวนายกองละเลงงานในหน้าที่ อย่างเช่น เมืองพิษณุโลกเมื่อ พ.ศ. 2392
 เจ้าเมืองกรมการเมืองละเลยในการเร่งรัดให้นายกองปลัดกองส่งส่วย เจ้าพระยาจักรี
 จึงมีหนังสือไปถึงพระยาพิษณุโลกความว่า

"...เดือน 11, 12 ปีระกาเอกศกเป็นเทศกาลกำหนดส่งเงินส่วย
 ของหลวงอยู่แล้วเจ้าเมืองกรมการเมืองเพี้ยคุมเสียหาคักก็เดือนเร่ง
 รัคให้นายกอง ปลัดกอง นายหมวนคุมเอาเงินส่วยลงไปส่งต่อเจ้า
 พนักงานตามกำหนดไม่ เงินส่วยยังค้างเมืองพิษณุโลก 13 เมือง
 พิไชย 12¹ เมืองนครสวรรค์ 2¹ นั้น เงินต้องกรจับจ่ายใช้สอย
 ราชการสำหรับพระนครเสมออยู่มิได้ขาด เจ้าเมืองกรมการเมืองไม่
 เป็นใจควยราชการละเลยให้เงินส่วยของหลวงค้างทบเทอลวง
 งวักลวงมืออยู่ดังนี้หาชอบไม่..."⁴⁹

เจ้าเมืองกรมการเมืองไม่ค่อยรักเตือนเร่งรัดให้นายหมวนายกองส่งเงินส่วยจึงทำให้
 เงินส่วยค้างอยู่เป็นจำนวนมาก นอกจากเงินส่วยแล้วส่วยสิ่งของอื่นๆก็เช่นกัน ทอง
 คำส่วย ผลเร็วส่วย ฯลฯ พระหลังสวนเจ้าเมืองหลังสวนก็มักปล่อยให้ส่วยของหลวงชงขาด
 ค้างอยู่เสมอ⁵⁰ จนต้องมีท้าวตราไปรคเกล้าออกไปตักเตือนพระหลังสวนให้เร่งรัดตักเตือน
 นายหมวนายกองส่งส่วยให้ครบตามกำหนด

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴⁹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศุรชกาลที่ 3 จ.ศ. 1211 เลขที่ 107 ร่างสาร
ตราเจ้าพระยาจักรีมาถึงพระยาพิษณุโลก.

⁵⁰ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศุรชกาลที่ 4 จ.ศ. 1217 เลขที่ 88 สารตรา
เรื่องรับเงินแทนทองส่วย.

ค. ความขัดแย้งระหว่างเจ้าเมืองและกรมการเมืองซึ่งได้เคยกล่าวไปแล้วว่าในหัวเมืองลาวตะวันออกเฉียงใต้มีผู้มีส่วนช่วยในการปกครองบ้านเมืองประกอบด้วย เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวง ราชบุตร และแต่ละคนจะมีไพร่ขึ้นในสังกัดเรียกว่า กองเจ้าเมือง กองอุปฮาด กองราชวง กองราชบุตร และไพร่แต่ละคนหรือเลขข้าส่วยจะสมัครใจขึ้นกับกองใดก็ได้ ทำให้เกิดความยุ่งยากในการเรียกเก็บส่วย ถ้ากองหนึ่งเสียกลงกันได้ว่าไพร่ส่วยหรือข้าส่วยคนใดขึ้นสังกัดกองใดก็ไม่เป็นปัญหาหนัก แต่ถ้าเจ้ากองหนึ่งเสียลงขัดแย้งกันเองก็จะทำให้เกิดความยุ่งยากในการเรียกเก็บส่วยอย่างมาก เช่นที่เมืองฮัตมือใน พ.ศ. 2379 ได้เกิดความขัดแย้งกันระหว่างเจ้าเมืองฮัตมือและอุปฮาดเจ้าเมืองฮัตมือ เจ้าเมืองได้มีหนังสือเข้าไปยังกรุงเทพฯ กล่าวโทษว่าอุปฮาดบิดบัง เลขส่วยทองไว้⁵¹ อุปฮาดไม่ส่งส่วยให้แก่เจ้าเมืองเพื่อจะไต่ส่งลงมากรุงเทพฯ ความมักคืจะขอเอาตัวเลขมาเรียกส่วยเองอุปฮาดก็ขัดเอาตัวเลขไว้ไม่ฟังคำสั่งของเจ้าเมือง ทำให้ไม่สามารถส่งส่วยได้ตรงตามกำหนด เพราะความขัดแย้งกันระหว่างเจ้าเมืองและอุปฮาดเมือง

ข. ปัญหาอันเกิดจากการติดต่อกับต่างประเทศ

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าการติดต่อกับต่างประเทศของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในก้านการค้าขายนั้น การค้าของไทยเป็นไปในลักษณะการผูกขาด คือ พ่อค้าชาวต่างประเทศจะต้องมาติดต่อซื้อขายสินค้าโดยผ่านทางพระคลังสินค้า พ่อค้าไม่มีโอกาสติดต่อกับราษฎรโดยตรง สินค้าที่รัฐบาลนำมาขายให้แก่ชาวต่างประเทศส่วนใหญ่ เป็นสิ่งของที่ได้มาจากส่วยที่เก็บจากไพร่ส่วยและข้าส่วย ลักษณะการค้าเช่นนี้ของไทยดำเนินมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในสมัยรัชกาลที่ 3 ราว พ.ศ. 2368 ผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่อินเดียได้ส่ง ร้อยเอก เอนรี เบอร์นี เป็นทูตเข้ามาขอทำสัญญาทางไมตรีกับไทย ไทยได้ตกลงยอมทำสัญญากับอังกฤษเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า สัญญาเบอร์นี (พ.ศ. 2369) สัญญานี้มีผลต่อลักษณะการค้าของไทย ดังจะยกมาเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเก็บส่วย คือ

⁵¹ ทอสมุกแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1198 เลขที่ 18 ใบบอก
ท้าวราชบุตร เมืองฮัตมือ เรื่องส่งทองส่วยและค่ากล่าวโทษอุปฮาดท้าวเพี้ยเมืองป่าสัก.

"ข้อ 6 ถ้าลูกค้าฝ่ายเมืองไทยก็ดี เมืองอังกฤษก็ดีจะไปซื้อชาย ณ เมืองบังกะลาแลทาว เมืองขึ้นแกอังกฤษจะไปซื้อชาย ณ กรุงไทย แลหัวเมืองขึ้นแกกรุงไทย ให้ลูกค้าเสียค่าธรรมเนียมในการค้า ชายให้ตามธรรมเนียมบ้านเมืองทั้งสองฝ่าย ให้ลูกค้าแต่ไพร่พล เมืองได้ซื้อได้ขายเองในเมืองนั้น..."⁵²

และยังมีสัญญาเพิ่มเติมเป็นสัญญาเกี่ยวกับการค้าโดยเฉพาะ คือ

"ข้อ 1 ว่า สรุป } ฝรั่งเศสซึ่งเป่นพวกอังกฤษจะเข้ามาค้าขาย
ณ กรุงไทยต้องทำตามกตหมายอย่างธรรมเนียม ณ กรุงไทยทุกสิ่ง
แล้วลูกค้าเข้ามา ณ กรุงห้ามมิให้ลูกค้าซื้อเขาเป็นสินค้าออกไป
แลลูกค้าเอาปืนกระสุนคืนค้า เขามาค้าขายห้ามมิให้ขายแก่ลูกค้า
ในกรุงให้ขายในหลวง ถ้าในหลวงไม่ต้องการก็ให้ลูกค้าเอาปืน
กระสุนคืนค้ากลับคืนออกไปแต่สินค้าออกจากปืนกระสุนคืนค้า เขา
ไปเลือก } ณ กรุงไทยจะให้ลูกค้าพวกอังกฤษ แลลูกค้า ณ กรุง
ได้ซื้อ } เองในกรุงโดยคลองสะดวก แล้วลูกค้าผู้เข้ามาค้าขาย
จะเสียค่าธรรมเนียมให้รวมเสร็จด้วยกันตามปาก สรุป } เลิก
ใหญ่ถ้ามีสินค้าเข้ามาขายให้เรียกเอาวาละ 1700 บาท ถ้าไม่มี กำกับ }
สินค้าเข้ามาขายให้เรียกเอาวาละ 1500 บาท ไม่เรียก จึงอุป
ภาษา } ค่าธรรมเนียม

แก่ผู้ซื้อชายกับพวกอังกฤษ..."⁵³

ตามข้อความในสัญญาที่ยกมาดังกล่าวจะ เห็นว่ามีข้อความที่สำคัญประการหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการค้าขาย คือ อนุญาตให้พ่อค้าต่างชาติกับราษฎรชาวไทยติดต่อซื้อขายกันได้เองโดยไม่ต้องผ่านพระคลังสินค้าทั้งเช่นแต่ก่อน ซึ่งมีความสำคัญต่อระบบการเก็บส่วยอย่างมากคือ

⁵²กระทรวงการต่างประเทศ, ประมวลหนังสือขุดสนธิสัญญาของประเทศไทย พ.ศ. 2160-2412. (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2511), หน้า 17-22.

หมายเหตุ ข้อความที่ขีดเส้นใต้เป็นการเน้นข้อความของผู้เขียนเอง.

⁵³เรื่องเดียวกัน, หน้า 23-26.

พระคลังสินค้ามีหน้าที่เก็บส่วยมาเพื่อนำมา เป็นสินค้าออก พอค้าทางชาติต้องการสินค้าสิ่งใดก็ต้องซื้อจากพระคลังสินค้า แต่เมื่อทำสัญญาแล้ว เป็นการเปิดโอกาสให้ราษฎรและพ่อค้า ตีค่อค้าขายกันได้โดยตรง บทบาทของพระคลังสินค้าจึงลดความสำคัญลง การเก็บส่วย เป็นสิ่งของลดลง และรัฐบาลได้เปลี่ยนจากการเก็บส่วยสิ่งของมา เป็นส่วยเงินและไม่ค่อย เข้มงวดกับการเก็บส่วยเช่นแต่ก่อน เพราะพระคลังสินค้าไม่ได้ผูกขาดการค้าเช่นแต่ก่อน จึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องใช้ส่วยเป็นสินค้ามากเช่นแต่ก่อน ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า การเก็บส่วยจะถูกยกเลิกไปด้วยเหตุที่ว่าแม้ว่าไทยจะทำสัญญากับอังกฤษแล้ว ไทยได้เห็นมาทำ การค้ากับจีนมากขึ้น ให้สิทธิพิเศษแก่พ่อค้าชาวจีนและพยายามกีดกันพ่อค้าชาวอังกฤษ นอกจากนี้ไทยมิได้ถือว่าสัญญานับนี้จะเป็นสัญญาที่ผูกมัดมากนักจึงไม่ค่อยปฏิบัติตามข้อความใน สัญญา⁵⁴ ไทยมีวิธีการในการหลีกเลี่ยงข้อสัญญาดังกล่าว คือเมื่อรายได้จากการค้าของ ไทยลดน้อยลง ไทยก็หันมาเพิ่มชนิดของภาษีอากร ได้มีการกำหนดภาษีสิ่งของใหม่เพิ่ม ขึ้นถึง 38 อย่าง เป็นเหตุให้การค้าของชาวต่างประเทศไม่สะดวกเช่นเดิม เพียงแต่ เปลี่ยนจากการที่พระคลังสินค้าผูกขาดการค้าขายมาเป็นถูกเก็บภาษีสินค้าต่างๆมากขึ้น จึง ทำให้อังกฤษต้องการที่จะมีการแก้ไขสนธิสัญญาใหม่ และได้ส่ง เซอร์ เจมส์ บรุก เข้ามา ในตอนปลายรัชกาลที่ 3 เพื่อเจรจาแก้ไขสัญญาดังกล่าว แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ ในสมัย รัชกาลที่ 4 รัฐบาลลอนดอนได้ส่ง เซอร์ จอห์น เบาริง เข้ามาขอทำสัญญาใหม่ใน พ.ศ. 2398 ไทยเกรงว่าถ้าไม่ยอมรับทำสัญญาไทยอาจต้องทำสงครามกับอังกฤษ ดังในคราวมา สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงยินยอมทำสนธิสัญญากับอังกฤษเป็นที่รู้จักกันทั่วไปในนาม ว่า "สนธิสัญญาเบาริง" มีข้อความที่เกี่ยวข้องกับการค้า คือ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁵⁴W.A. Graham, Siam Vol. 2 (London: The De La Max Press, 1912), p. 96.

"ข้อ 8 ว่า ค้ากรรมนิยมปากเรือที่เคยเรียกแก่ลูกค้าอังกฤษตามสัญญาเก่าซึ่งทำไว้ในกฎหมายศักราช 1826 ปีนั้นจะยอมเสียตั้งแค่นั้นคือสัญญาไซโค พนนั้นไปจะทองเสียแก่ภาษีสิ่งของเขาเขาออก สินค้าเขาจะทองเสียภาษี 100 ละสาม จะเสียเป็นของถูจะเสียเป็นเงินคิรราคาตามราคาทองคำน้ำสุกแต่ใจ เจ้าของจะเสีย ถ้าของเสียภาษี 100 ละสามแล้วของจำหน่ายไม่ได้จะเหลือกลับออกไปมากน้อยเท่าใดของคิรภาษีสิ่งของที่เหลือคืนให้แก่เจ้าของให้ครบ ถ้าราคาสิ่งของไม่ตกลงกันจะไปบอกกงสุลจะเรียกพอลาคคนหนึ่งถ้าสองคน เจ้าพนักงานฝ่ายไทยก็จะเรียกพอลาคคนหนึ่งถ้าสองคนช่วยคิรราคาพอสมควร ถ้าลูกค้าอยู่ในบังคับอังกฤษจะบันทุกเอาดินเข้ามา ณ กรุงเทพฯ ไม่ทองเสียภาษีแก่ของขายคืนให้แก่เจ้าภาษี ถ้าเจ้าภาษีไม่ซื้อเอาคืนไว้ให้บันทุกกลับออกไปไม่ต้องเสียอะไร ถ้าลูกค้าอยู่ในบังคับอังกฤษเอาดินไปสักลอบขายทำผิดสัญญาข้อนี้ให้รีบเอาคืนเสียให้สิ้น แลของที่เป็นสินค้าจะบันทุกออกไปนั้นตั้งแค่นั้นเกิดมาจนได้เป็นสินค้าบันทุกกำบันออกไปให้เสียภาษีแต่ขึ้นเคี้ยวของสิ่งไร เป็นสินค้าในกรุงเทพฯ จะเรียก เป็นสมพัทธถูจะเรียก เป็นภาษีปากภาษีในกรุงเทพฯ ภาษีปากเรืออย่างไรก็ได้เอาแต่ขึ้นเคี้ยว ภาษีสินค้าในกรุงเทพฯ ทุกสิ่งจะเรียกภาษีในกรุงเทพฯ ภาษีปากเรืออย่างไรก็ได้กำหนดแจ้งในพิกักอยู่กับหนังสือสัญญาแล้ว โดยยอมกันเป็นศักดิ์แล้ววาของสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่ต้องเสียภาษีข้างในแล้วเมื่อลงเรือไม่ต้องเสียพวกลูกค้าอยู่ในบังคับอังกฤษจะซื้อสินค้ายอมให้ซื้อแต่ผู้ทำผู้ปลูกแลของที่เขาขายนั้น ถ้าผู้ใดหนึ่งจะซื้อยอมให้ขายมีใหญ่หนึ่งผู้ใดซัดของห้ามปรามภาษีที่กำหนดในพิกักสัญญานี้ สินค้าที่บันทุกเรือไทยเรือจีนที่เคยเสียแล้ว ฝ่ายไทยจะยอมลดภาษีให้เรือไทยเรือจีนแลชาติอื่นาก็จะยอมลดให้ลูกค้าซึ่งอยู่ในบังคับอังกฤษเหมือนกัน ลูกค้าอยู่ในบังคับอังกฤษจะเขามาขอเรือ ณ กรุงเทพฯ เสนาบดียอมให้ขอแล้วก็ได้ เงินทองแลของสำหรับตัวเขาออกไม่ทองเสียภาษี..."⁵⁵

⁵⁵ กระทรวงการต่างประเทศ, เรื่องเดิม, หน้า 27-32.

เมื่อเปรียบเทียบระหว่างข้อความในสนธิสัญญาเบาริงในด้านที่เกี่ยวกับการค้าขายแล้ว จะเห็นได้ว่าสนธิสัญญาเบาริงให้เสรีภาพในการค้าขายมากกว่า สัญญาเบอร์นี เพราะแม้ สัญญาเบอร์นี (พ.ศ. 2369) จะเปิดโอกาสให้พ่อค้าต่างชาติค้าขายได้โดยตรงกับราษฎรแล้ว ก็ตาม แต่เรือสินค้าต่างชาติ ที่จะเข้ามาค้าขายในไทยจะต้องเสียภาษีปากเรือและเสียภาษี สินค้าเข้าอีกด้วย แต่ภายหลังจากทำสนธิสัญญาเบาริงแล้วในปีพ.ศ. 2398 ได้มีการยกเลิกภาษีปากเรือให้เก็บเพียงภาษีสินค้าเข้าและขวออกในอัตราร้อยละสาม เซอร์ จอห์น เบาริงได้บันทึกไว้ว่า "เป็นที่ประจักษ์ว่าสนธิสัญญานั้นได้ทำการปฏิรูปการเงินของรัฐบาลทำให้ ระบบการเก็บภาษีทั้งหมดเปลี่ยนแปลง และที่สำคัญก็คือเป็นการยกเลิกการให้สิทธิพิเศษและการผูกขาดการค้าที่เคยมีมา"⁵⁶ ไทยก็ได้ปฏิบัติตามข้อสัญญานั้นอย่างแท้จริงติดกับในสมัย รัชกาลที่ 3 ที่ถือว่าสัญญาเป็นเพียงข้อตกลงบนแผ่นกระดาษเท่านั้นไม่จำเป็นต้องปฏิบัติตาม แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงภัยทางการเมืองอันเป็นเหตุผลที่จะต้องปฏิบัติตามสนธิสัญญา ด้วยเหตุนี้ภายหลังจากทำสนธิสัญญาปี พ.ศ. 2398 แล้วการค้า ต่างประเทศขยายตัวขึ้น แต่การค้ากับจีนลดน้อยลงเพราะไทยไม่ได้ให้สิทธิพิเศษแก่พ่อค้า ชาวจีนเหมือนในสมัยรัชกาลที่ 3 แต่เดิมเคยมีเรือสินค้าของชาวจีนไปมาค้าขายถึงปีละ 400 ลำ แต่ในระยะนี้ได้ลดลงเหลือต่ำกว่า 100 ลำ⁵⁷ การค้าของพระมหากษัตริย์และ ขุนนางก็ยังคงมีอยู่แต่ลดน้อยลง เมื่อการค้าของพระมหากษัตริย์ลดน้อยลงด้วยที่เป็นสิ่งของ กีดกันความสำคัญลงหันมาเก็บส่วยเป็นตัวเงินมากขึ้น จึงทำให้เกิดปัญหาการค้าด้วยกันอย่างมากเพราะราษฎรจะใช้สิ่งของอื่นส่แทนเงินส่วยไม่ได้เนื่องจากรัฐบาลต้องการเงินมากกว่า สิ่งของส่วย กังจะเห็นได้จากในสมัยรัชกาลที่ 5 หัวเมืองต่าง ๆ มีการค้างส่วยเงินกันมาก เร่งไต่เงินปีเก่าเงินปีใหม่ก็ค้างต่อไป จำนวนเงินค้างมีแต่เพิ่มขึ้นทุกปี ถ้าเจ้าหมื่นนาย

⁵⁶ W.A. Graham, op. cit., p. 97.

⁵⁷ Ibid., p. 98.

หมายความว่าเค็มไพร่เมืองสกนครทำส่วยเร็วแต่ไม่สามารถที่จะหาผลเร็วส่งได้ครบจำนวน จึงได้รับอนุญาตให้หาสิ่งของอื่นที่พอหาได้ในแขวงเมืองสกนครส่งไปแทนผลเร็วส่วยซึ่งจะทำให้ส่วยไม่ตกค้างอยู่มาก และราษฎรก็ไม่เคียดระอนมากนัก ในบางกรณีก็โปรดเกล้าฯ ให้ เก็บเงินแทนส่วย เช่น ส่วยป่าในเมืองเพชรบูรณ์ใน พ.ศ. 2378 นำท่วมป่าได้รับความเสียหาย เก็บส่วยป่าได้ไม่ครบ เจ้าเมืองจึงเรียกเก็บเงินจากไพร่ในส่วยนอกส่วยเสมอตัวคนละ 6 บาท 2 สลึง เสมียน ทนายคนละ 3 บาท 1 สลึง⁶¹ แล้วจึงส่งเงินลงมากรุงเทพฯแทนส่วย หรือในกรณีการเก็บกระวานส่วยเมื่อฝนแล้งกระวานช่อแห้งไม่สามารถเก็บได้ครบจำนวนส่วยก็ให้คิดเป็นเงินค่าผลกระวานหาบละ 2 ชั่ง 10 ตำลึง⁶² ส่วนส่วยไม้ที่ไม่สามารถส่งได้หันตามกำหนดเพราะน้ำจลไม่สามารถล่องแพลงไปได้ไม่พบหลักฐานว่าทางกรุงเทพฯจะให้จัดการประการใด แต่สันนิษฐานว่าคงจะจัดส่งส่วยไม้ในฤดูน้ำหลากของปีต่อไปหรือในระยะใดก็ตามที่พอจะล่องแพไม้ลงมากรุงเทพฯได้ ส่วนการร่อนทองเมื่อไม่สามารถที่จะร่อนทองได้เพราะน้ำมากเกินไปหรือน้อยเกินไปก็จะโปรดเกล้าฯ ให้นายกองคุมไพร่ส่วยออกตระเวนหาบ่อทองแห่งใหม่ที่พอจะร่อนทองได้ ส่งไปเป็นส่วย⁶³

⁶¹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1198 เลขที่ 55 เรื่องเค็ม

⁶² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212 เลขที่ 56 ใบบอกเมืองกำแพงเพชร ส่งเงินแทนผลกระวานส่วย.

⁶³ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 77 ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์ส่งทองคำส่วย และ
จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 เลขที่ 116 สารตราตอบเมืองนครราชสีมาเรื่องส่งทองคำเมืองไชยภูมิ เมืองสกนคร.

โดยทั่วไปแล้วมีบ่อนทองเป็นจำนวนมากในหัวเมืองทางเหนือ แต่คนไทยไม่มีความชำนาญในการที่จะขุดร่อนทองได้จึงได้ทองน้อย⁶⁴ ไม่ครบสวย จึงโปรดเกล้าฯ ให้ชาวจีนที่มีความชำนาญในการร่อนทองไปทำการร่อนทองโดยที่รัฐบาลจะทำการจ่ายเสบียงอาหารให้ด้วย เข้าใจว่า เลกส์่วยทองที่ชาวจีนมาขุดร่อนทองแทนคงจะท้องหาเงินมาซื้อทองจากชาวจีนเพื่อส่งเป็นส่วยทำให้ได้ทองส่วยครบจำนวนตามที่กำหนด

ข. การป้องกันทารุณกรรมของเลกไพร่ส่วยและข้าส่วย คือการกำหนดให้มีการสักเลก การสักเลกนี้มีมาแล้วตั้งแต่ในสมัยกรุงธนบุรีถึงปรากฏในพระราชกำหนดเกล้าฯ พ.ศ. 2317 ว่า

"...ด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมหากรุณาดำริส่วยเหนือ
เกล้าฯสั่งว่าให้สักนามเมืองแลชื่อมุนนายลงไว้ในข้อมือไพร่ฟ้า
พระชากอรรถแลวทหารทั้งปวงดังนี้เพื่อจะให้หัวราชการหัวหน่า
กัน..."⁶⁵

กล่าวคือพระมหากษัตริย์กำหนดให้มีการสักชื่อเมืองและชื่อมุนนายที่ไพร่นั้นสังกัดเพื่อประโยชน์ในการเรียกไพร่นั้นมาทำราชการ จะทำให้เกิดความสะดวกในการตรวจสอบและเกณฑ์แรงงานผู้ที่ทำการสักเลก คือ เจ้าเมืองและกรมการเมือง⁶⁶ แต่ก็ปรากฏว่ามีเลกไพร่หลวงจำนวนมากที่หลบหนีไปแอบแฝงอยู่ตามหัวเมืองต่างๆทำให้เสียงานราชการ จึงได้มีพระราชกำหนดใหม่ พ.ศ. 2328 ลงโทษเลิกไพร่หลวงที่หลบหนี ราชการดังนี้⁶⁷

⁶⁴พจนานุกรมแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1198 เลขที่ 10 สารตรา
เจ้าพระยาจักรี เรื่องให้ขุนพิพิธภักดีพาจีนได้ผู้ขึ้นไปขุดที่ร่อนทอง.

⁶⁵องค์การคำคุณุสภา, "พระราชกำหนดเกล้าฯ" กฎหมายตราสามดวง. เล่มที่ 5
(พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), หน้า 95.

⁶⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 96.

⁶⁷องค์การคำคุณุสภา, "พระราชกำหนดใหม่;" ฎหมายตราสามดวง เล่มที่ 5
(พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา; 2505), หน้า 240.

1) ถ้าเลิกไพร่หลวงที่หลบหนีไปกลับเข้ามาหาภูมิลานายเองให้ภูมิลานายเรียกเอา
หัตถ์บนมีนายประกันไว้แล้วเอาตัวใช้ราชการสืบไป

2) ถ้าเลิกไพร่หลวงที่หลบหนีไปไม่ได้กลับมาหาภูมิลานายเองจนกระทั่งภูมิลานาย
ต้องขอก็คิดตามไปหาถึงหัวเมืองหนึ่งหัวเมืองใด ครั้นเลิกไพร่หลวงที่หลบหนีรู้ว่าภูมิลานายออก
มาตามหาตนแล้วกลับเข้ามาหาภูมิลานายเอง ให้ภูมิลานายพาตัวเลิกไพร่หลวงนั้นมายังตูกขุน ณ
ศาลาเอาตัวส่งอาญาเขียน 30 ที่แล้วให้มีนายประกัน เรียกหัตถ์บนไว้ใช้ราชการต่อไป

3) ถ้าเลิกไพร่หลวงที่หลบหนีไปรู้ว่าภูมิลานายคิดตามออกไปแต่ไม่ยอมเข้ามาหาภูมิลานาย
สืบล่าจับตัวได้เอง ไม่ว่าไพร่จะไปแอบแฝงอยู่กับเจ้าเมืองกรมการเมืองหรือมีผู้ใด
ชักชวนไว้ก็ให้ภูมิลานายเอาตัวไพร่ผู้หลบหนีนั้นเข้ามายังตูกขุน ณ ศาลาให้ส่งอาญาเขียน 60
ที่แล้วให้คิดจำนวนวันที่ไพร่หลบหนีไป เมื่อพ้นโทษออกมาก็ส่งตัวให้ภูมิลานาย มีนายประกัน
เรียกหัตถ์บนเอาตัวไว้ใช้ราชการต่อไป

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นการสักเลกกระทำโดยให้นายหมวดนายกองที่ชำระได้ เลก
ที่ยังไม่ได้สักหรือเกลี้ยกล่อมได้ เลกจรจัดส่ง เลกเหล่านั้นลงไปสักที่กรุงเทพฯ หรือใช้วิธีส่ง
เข้าหลวง เป็นแม่กองสักขึ้นไปกำกับการสักเลกของเจ้าเมืองกรมการเมืองในหัวเมืองต่างๆ
ซึ่งวิธีการสักเลกนี้ต่างไปจากสมัยกรุงศรีอยุธยาที่เจ้าเมืองกรมการเมืองจะทำการสักเลก
โดยใช้ตราจากส่วนกลาง เป็นการเปิดโอกาสให้มีการเบียดบังเลกไว้มาก เมื่อถึงสมัย
รัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงให้ส่งเลกมาสักที่กรุงเทพฯ ในกรณีที่มีเบียดบังได้ใหม่ที่ยังไม่ได้สัก
ข้อมือเป็นจำนวนไม่มากนักก็ให้นายหมวดนายกองส่งตัวเลกลงไปสักที่กรุงเทพฯ เช่นที่เมือง
กำแพงเพชร หลวงทิพรัชชะระได้เลกถูกหมู่เมืองกำแพงเพชร เกลี้ยกล่อมได้ เลกจรจัดส่งไป
สักที่กรุงเทพฯ เป็นเลก 27 คน⁶⁸ พระอินทบุรีส่งเลกยังไม่ได้สักข้อมือ 14 คน พระยานคร
ไชยศรีส่งตัวเลกยังไม่ได้สัก 14 คน กรมการเมืองลพบุรีส่งตัวเลกยังไม่ได้สัก 17 คน

⁶⁸ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 117 สารตรา ฯ
ถึงพระสุโขทัย เรื่องให้หลวงทิพรัชชะระช่วยไม่ชวนสักและทองแดง.

พระยาสระบุรี จหมื่นศรีบริรักษ์บอกส่งตัวเลขยังไม่ไ้สักท้องมือจับไ้แขวงเมืองสระบุรี หมื่นรอง
พรหมสุภาคุณมาเป็นคน 44 คน ฯลฯ⁶⁹ เลขเหล่านี้จะถูกคุมตัวลงไปสักที่กรุงเพทาทั้งนี้ เป็น
เพราะว่ามีจำนวนน้อยสะดวกในการที่จะควบคุมลงไป และเลขก็อยู่รวมกันมิไ้อยู่กระจัด
กระจายออกไปมาก ส่วนในกรณีที่มีเลขที่ยังมิไ้สักเป็นจำนวนมาก จึงใช้วิธีขอให้ส่วน
กลางส่งตัวเข้าหลวงขึ้นไปควบคุมการ สักอยู่ที่หัวเมือง เช่นที่ เมืองนครราชสีมา เจ้าพระยา
นครราชสีมาไ้ไ้พระภักดีนุชิตชำระเลขหมู่เมืองนครราชสีมาและเมืองขึ้น และเลขส่วยของ
กองนอกที่ยังมิไ้สักท้องมือไ้เป็นเลขรวม 2,327 คน ถ้าจะเอาตัวลงไปสักที่กรุงเพทาก็
จะไม่สะดวกเพราะเลขแยกย้ายกันอยู่ตามที่ต่างๆจึงให้พระภักดีนุชิตคุมเลขลงไปสัก ณ
กรุงเพทฯ เป็นเลขส่วยของ 186 คน ส่วยรัก 27 คน ส่วยเนื้อไม้ 4 คน รวม 217 คน
แต่เลขลูกหมู่ยังไม่ไ้สักจะขอรับพระราชทานช่างสักขึ้นไปสักที่เมืองนครราชสีมา⁷⁰ พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯให้ เจ้าพระยานครราชสีมาสักโดยที่ไม่ต้องมื้กอง
สักจากส่วนกลางขึ้นไป เพียงให้ช่างเข้าหลวงกำกับช่างสักขึ้นไปเท่านั้น ช่างหลวงที่ขึ้นไป
คือ หลวงอินธาเทพมหาคไทย หลวงทิไชยพลเดช กรมพระสัสีดี พระราชวังบวร ช่างหลวง
กับช่างสัก⁷¹ และถ้าปรากฏว่ามีผู้มาฟ้องร้องว่ามีผู้ใดเบียดบังเลขไว้ไม่เอาตัวมาสัก สอบ
สวนไ้ความจริงไ้เอาตัวมาลงโทษ เลขเมืองอื่นที่มาแอมแฝงอยู่ในเมืองนครราชสีมา
หรือเมืองขึ้นกับเมืองนครราชสีมา เป็นจำนวนเท่าใดให้เจ้าเมืองกรมการเมืองนครราชสีมา

⁶⁹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 เลขที่ 139 บัญชีเลข
ยังไม่ไ้สักท้องมือเจ้าเมืองกรมการเมืองจับส่ง.

⁷⁰ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 247 สารตรา
เจ้าพระยาจักรีทศยเรื่องส่งช่างเข้ามาถวาย.

⁷¹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 247 เรื่องเดียวกัน.

ท่าทางว่ามายืนแก้ผ้าหลวงก่อนยังไม่ให้สักข้อมือคนเหล่านั้น ถ้าเจ้าหมูปูลนายไม่คิดตาม มาขอคืนให้ส่งตัว เลกเหล่านั้นลงไปกรุงเพทฯ⁷²

แต่ในสมัยรัชกาลที่ 4 จัดให้มีกองสักขึ้นไปตั้งสัก เลกยังหัวเมืองโคกแก้วเมืองหนึ่งแล้ว ให้เจ้าเมืองของหัวเมืองที่อยู่ใกล้เคียงส่ง เลกไปสักยัง เมืองนั้นโดยไม่ต้องส่งลงไปสักที่กรุงเทพฯ เช่น พระยามหาอำมาตย์ พระยาประมวลพระมาฆพล พระยาสุเรนราชเสนา ได้รับแต่งตั้งให้มาตั้งกองสักอยู่ที่หัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยตั้งกองสักอยู่ที่เมืองพิษณุโลกและท่าการสัก เลกในหัวเมืองพิชัย อุตรดิตถ์ แพร่ น่าน ลำปาง ลำพูน เชียงใหม่ หลวงพระบาง⁷³ เมื่อท่าการสัก เลกเหล่านั้นแล้วทางส่วนกลางก็จะเป็นผู้กำหนดว่าจะต้องทำช่วยชนิดใด คนละเท่าใดและให้เริ่มส่งช่วยตั้งแต่ปีใด ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้การสัก เลกจัดให้มีอยู่บ่อยๆ เพื่อให้ทราบจำนวน เลกที่จะต้องส่งช่วยในแต่ละปี นอกจากนี้การสัก เลกยังมีประโยชน์ คือ

1) ทำให้ทราบจำนวน เลกที่จำหน่าย คาย หนี ชรา หรือบวช ว่ามีจำนวนเท่าใด เลกที่คงทำช่วยมีอยู่จำนวนเท่าใด เมื่อทราบจำนวน เลกช่วยก็ทำให้การตรวจรับช่วย ของเจ้าพนักงานทำได้สะดวกขึ้นกับสมัยกรุงศรีอยุธยาที่มีการสัก เลกเฉพาะตอนเปลี่ยนรัชกาลใหม่ทำให้เกิดความยุ่งยากแก่นายหมวคนายกองที่จะส่งช่วย เพราะเมื่อมี เลกจำหน่าย เช่น คาย หรือ หนี หรือ ชรา หรือ บวช ส่วนกลางก็จะไม่ทราบ เรียกเก็บช่วยเต็มทุกปีทำให้นายหมวคนายกองต้องจ่ายทศรองไป ทำให้เกิดความยุ่งยาก

2) ทำให้ได้จำนวน เลกช่วยเพิ่มขึ้นอยู่เสมอ ดังนั้นจำนวนช่วยก็มากขึ้นอันเป็นประโยชน์แก่รัฐบาล

3) ถ้ามี เลกช่วยหลบหนีไปแอบแฝงอยู่ไม่ยอมเสียช่วย การสัก เลกบ่อยๆ จะทำให้ทราบได้เร็ว จะได้ทำการติดตามตัว เลกช่วยที่หลบหนีไปมาเรียกช่วยได้ ทำให้รัฐบาลไม่ขาดประโยชน์ไปนาน ช่วยก็ไม่ตกค้างอยู่นาน

⁷² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนครรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 247 เรื่องเดียวกัน.

⁷³ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนครรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1217 เลขที่ 74 ร่างตรา ทอบเจ้าคุณฝ่ายเหนือส่งทางว่าวสามมะโนครวิกับเร่งของช่วยเกินข้า เลกเดือน 2 ปีเถาะ สัปคตก.

จะเห็นได้ว่าการสักเลกช่วยป้องกันมิให้ไพร่ส่วย หรือ ข้าส่วยหลบหนีการเสียส่วย
ได้ทำให้รัฐบาลไม่ขาดรายได้ที่ได้จากส่วย

ค. ให้เจ้าเมืองกรมการเมืองเร่งรัดให้นายหมวคนายกองส่งส่วยให้ครบตรงตาม
กำหนด เนื่องจากสาเหตุหนึ่งของการค้างส่วยเกิดจากการที่เจ้าเมืองผู้รับผิดชอบการส่ง
ส่วยไม่ใคร่ศรัทธาเร่งรัดให้นายหมวคนายกองส่งส่วยให้ตรงตามกำหนด ดังนั้นการแก้
ปัญหาในข้อนี้มีจุดประสงค์เพื่อที่จะลดจำนวนส่วยค้างลง เจ้าเมืองกรมการเมืองจึงต้องคอย
เร่งรัดให้นายหมวคนายกองส่งส่วยให้ตรงตามกำหนด ถ้าเจ้าเมืองกรมการเมืองคนใด
ไม่ใคร่เอาใจใส่ราชการไม่สนใจเร่งรัดนายหมวคนายกองส่งส่วย ในชั้นแรกทางส่วนกลาง
จะมีหนังสือไปเตือนให้เจ้าเมืองทำการเร่งรัดนายหมวคนายกองให้ส่งส่วย เช่น เมือง
พิษณุโลก เมืองพิชัย และเมืองนครสวรรค์ ในปี พ.ศ. 2392 เจ้าเมืองกรมการเมือง
เพิกเฉยละเลยไม่เร่งรัดให้นายกองปลัดกองส่งส่วยให้ครบตามกำหนดทำให้ส่วยเงินค้างอยู่
เจ้าพระยาจักรีจึงมีหนังสือให้ขุนอภัยพิมลกรมพระสัสดีข้าหลวงถือขึ้นมาเร่งให้พระยาพิษณุโลก
พระยาพิชัย พระยานครสวรรค์ ทำการเร่งรัดศรัทธาเตือนนายกองปลัดกองให้ส่งส่วยลงไปให้
ครบ⁷⁴ ในชั้นที่สองเมื่อให้ข้าหลวงถือหนังสือออกมาศรัทธาเตือนแล้วแต่เจ้าเมืองกรมการเมือง
ยังเพิกเฉยละเลยปล่อยให้ส่วยค้างอยู่ ก็โปรดเกล้าฯ ให้เอาตัวเจ้าเมืองกรมการเมืองลง
ไปสอบสวนที่กรุงเทพฯ เช่นกรณีเมืองหลังสวน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้
โปรดเกล้าฯ ให้มีสารตราไปถึงพระหังสวนให้พระหังสวนเร่งรัดนายหมวคนายกองเอาส่วย
ส่งหลวง และแจ้งให้พระหังสวนทราบว่าหากพระหังสวนกรมการเมืองละเลยให้ทอง
ส่วยค้างอยู่เหมือนแต่ก่อนก็โปรดเกล้าฯ ให้มีตราออกมาเอาตัวพระหังสวนเข้าไปสอบสวน
เร่งรัดเอาทองส่วยซึ่งค้างให้ครบ⁷⁵ อีกกรณีหนึ่งได้แก่ กรณีเมืองเพชรบูรณ์ พระยา

⁷⁴ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1211 เลขที่ 107 ร่างสาร
ตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาพิษณุโลก.

⁷⁵ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1217 เลขที่ 88 สารตรา
เรื่องรับเงินแทนทองส่วย.

เพชรบูรณ์ไว้ทำการผลิตคือเจ้าพนักงานว่าจะกลับมารักษาบ้านช่วยส่งลงไปให้แค่เวลาผ่านมาหลายเดือนพระยาเพชรบูรณ์ก็ทำส่งส่งลงไปไม่ แม้จะมีหนังสือขึ้นมาเร่งให้พระยาเพชรบูรณ์ชำระเร่งรัดส่งจากเจ้าหมื่นนายกอง พระยาเพชรบูรณ์ พระปลัดกรมการเมืองก็เพิกเฉยเสียไม่เร่งส่งไปมาช่วยลงไปให้ครบ พระยาเพชรบูรณ์กรมการเมืองจึงถูกนักตัวมาลงโทษยังกรุงเทพฯ⁷⁶

นอกจากนี้เจ้าเมืองยังมีหน้าที่ในการชำระเลขาให้คงหมวดคงกองมิให้เลกหลบหนีไปอยู่ต่างหมู่ต่างกองเพื่อประโยชน์ความเป็นระเบียบในการลงทะเบียนประชากร ถ้าเจ้าเมืองละเลยไม่ปฏิบัติตามหน้าที่ดังกล่าวทางส่วนกลางก็จะจัดการถอดผู้นั้นออกจากตำแหน่งเจ้าเมืองอย่างเช่น พระดับแลปล่อยให้เลกหลบหนีไปอยู่ต่างหมู่ต่างกองทำให้เสียราชการจึงโปรดเกล้าฯให้ถอดพระดับแลออกจากตำแหน่งเจ้าเมืองแล้วตั้งพระปลัดเป็นที่พระดับแลแทน⁷⁷

เมื่อเจ้าเมืองได้รับคำสั่งให้เร่งรัดศึกเตือนให้ส่งช่วยเหลือแล้ว เจ้าเมืองมีหน้าที่ที่จะต้องไปเร่งรัดช่วยเหลือโดยเรียกเอาตัวผู้รับผิดชอบส่งช่วยเหลือคนมาเรียกช่วยเหลือ เช่น เจ้าเมืองที่มีเมืองขึ้นจะไปเร่งช่วยเหลือจากเมืองเล็กที่ขึ้นกับตน เช่น เมืองเพชรบูรณ์ต้องรับผิดชอบการส่งช่วยเหลือเมืองหล่มสัก เมืองแก่งท้าว เมื่อได้รับท้องตราให้เร่งรัดช่วยเหลือเจ้าเมืองกรมการเมืองเพชรบูรณ์ก็จะเอาตัวหลวงรามฤทธิ เจ้าเมืองกรมการเมืองแก่งท้าวมาเร่งช่วยเหลือ⁷⁸ และถ้าเจ้าเมืองกรมการเมืองของเมืองขึ้นนั้นหรือนายหมื่นนายกองที่รับผิดชอบการเก็บส่งจากตัวไพร่ไม่สามารถที่จะทำงานให้ได้ผล ก็ให้มีการถอดผู้นั้นออกจากตำแหน่ง แล้วให้แต่งตั้งผู้อื่นที่มีความสามารถมากกว่าแทน เช่น หลวงพิพิธเสนาเป็นนายกองส่งเร็วเมืองฉะเชิงเทราสภาพไม่สามารถเร่งรัดได้ไพร่ส่งช่วยเหลือ ทำให้

⁷⁶ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1213 เลขที่ 35 เรื่องเร่งเมืองเพชรบูรณ์ส่งบ้านช่วยเมืองนครราชสีมาและสืบจับตัวเลกหนี.

⁷⁷ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 21 ตั้งพระปลัดเป็นที่พระดับแล.

⁷⁸ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 278 สำรวจมาถึงเมืองเพชรบูรณ์เรื่องให้เร่งรัดครั้งช่วยเหลือเมืองเพชรบูรณ์.

ด้วยค้ำค่างอยู่มาก รัฐบาลจึงแต่งตั้งขุนรามบุตร เขยของหลวงพิพิธเสนาคนเก่าเป็นหลวงพิพิธเสนาแทน แล้ว "...เรียกเอากฎหมายกิจราชการเก่าใหม่ ตราจำนำ เลกสำหรับที่หลวงพิพิธเสนาคนเก่าส่งให้แก่หลวงพิพิธเสนาคนใหม่..."⁷⁹

ง. ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับการเบียดบังส่วยของข้าราชการ รัฐบาลจะจัดให้มีการนำตัวข้าราชการผู้ต้องสงสัยมาสอบสวน ถ้าข้าราชการเหล่านั้นมีความผิดจริงก็จะถูกลงโทษ ตัวอย่างเช่น

1. "หลวงภักดีไพโรสราชนายกองส่วยซี้ฉิ่งคุมไพร่ลาว ข้า 8 ค้ำบ้านท่าส่วยซี้ฉิ่งส่งเจ้าพระยาบดินทร์เดชาปีละ 5 หาบ ๓ ปีวอก ปีระกา ไพร่ลาว ข้า จักซี้ฉิ่งให้หลวงภักดีไพโรสราเอาลงไปส่งหลวงภักดีไพโรสราเอาไปแจกจ่ายใช้สอยเสืหาได้ส่งไม่ บัดนี้เจ้าพระยาบดินทร์เดชาถึงแก่กรรม ซี้ฉิ่งส่วยรายนี้ควรที่บอกขึ้นทูลเกล้าถวายเป็นส่วยในหลวงต่อไป แลหลวงภักดีไพโรสราลงไป ๗ กรุงเทพฯเป็นคนเชื่อนซะ ไม่เอาราชการทั้งซี้ฉิ่งก็ค้ำอยู่มากจะให้ควมคุมลาว ข้า ทำส่วยต่อไปก็จะเบียดเบียนไพร่ไค้ความเดือดร้อนซี้ฉิ่งส่วยก็ค้ำต่อไป ให้ถอกหลวงภักดีไพโรสราออกเสืจากที่"⁸⁰ ในกรณีนี้หลวงภักดีไพโรสราที่เป็นนายกองส่วยทำการเบียดบังส่วยซี้ฉิ่งไว้ใช้ประโยชน์เอง ไม่ส่งมายังรัฐบาลกลางจึงถอกออกจากตำแหน่งหลวงภักดีไพโรสรา นายกองส่วย แล้วรัฐบาลจึงได้แต่งตั้งให้ผู้อื่นเป็นนายกองส่วยแทนเพื่อส่วยจะได้ไม่ขาดค้ำอีกต่อไป

2. เลกเมืองคำที่ทำส่วยไม้ แต่เลกเมืองคำไค้เสืเงินให้พระยาพิษณุโลกคนละ 6 บาทแล้วพระยาพิษณุโลกให้เลกเมืองคำไปร่อนทองให้คนโดยที่พระยาพิษณุโลกรับจะส่งไม้แทนเลกเมืองคำ แต่ปรากฏว่าพระยาพิษณุโลกไม่ไค้ส่งไม้ส่วยแทนเลกไม้ค้ำค่างอยู่ถึง 6 ปี ต่อมาเมื่อพระยาพิษณุโลกถึงแก่กรรม รัฐบาลไค้กำหนดให้เลกเมืองคำเป็นเลกส่วย

⁷⁹หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 เลขที่ 21 สารตราถึงเมืองฉะเชิงเทราเรื่องตั้งขุนรามเป็นหลวงพิพิธเสนาส่วยเร็ว.

⁸⁰หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212 เลขที่ 145 เรื่องเดิม.

ทอง พระไชยบูรณ์ผู้รั้งตำแหน่งเจ้าเมืองแทนได้ เบียดบังทอง เป็นประ โภชน์ของตนต่อไปอีก จากการสอบสวนเมื่อได้ความจริงตามนั้นพระยาราชสุภาวดีจึงได้มีหนังสือตักเตือนขึ้นมาให้พระไชยบูรณ์กรมการเมืองส่งทองและไม้ค้ำงให้ครบ และให้พระเมืองคำ หลวงปลัด หลวงยกกระบัตร กรมการเมืองควบคุมเลกเมืองคำทำช่วยทองส่งรัฐบาลกลาง โดยเลกเมืองคำมี 40 คน ให้ทำช่วยทองคนละ 2 สลึง มีหนึ่งรวมเป็นทองหนัก 5 ตำลึง 2 บาท 2 สลึง โดยกำหนดให้พระจรงรณฤทธิ์ควบคุมให้พระเมืองคำกรมการเมืองคุมไพร่ร้อนทองส่งรัฐบาลตั้งแต่วันที่ พ.ศ. 2389 เป็นต้นไป และมีคำสั่งให้พระไชยบูรณ์ พระจรงรณฤทธิ์ กรมการเมืองชำระเลกหมู่ในกองพระเมืองคำมาสังกัดให้หมด สำหรับการชดเชยไม้ช่วยทั้งค้ำงตั้งแต่สมัยพระยาพิชัยโลกคนเดิม 194 ต้นนั้น ให้นำเอาทรัพย์สินมรดกของพระยาพิชัยโลกจัดซื้อไม้รอนสังกัดส่งลงไปกรุงเพท⁸¹ การดำเนินการของรัฐบาลเกี่ยวกับการ เบียดบังช่วยรายนี้ก็เพื่อให้เรียกเอาช่วยที่ค้ำงตั้งแต่สมัยพระยาพิชัยโลกคนเดิมแม้ว่า เจ้าตัวจะถึงแก่กรรมแล้ว โดยให้เอาทรัพย์สินสมบัติที่เหลืออยู่ไปจัดซื้อช่วยมาส่ง ส่วนพระไชยบูรณ์ที่ค้ำงช่วยก็ค้ำงส่งให้ครบเช่นกัน และเลกเมืองคำที่ทำช่วยไม้ก็เปลี่ยนไม้ทำช่วยทองโดยอยู่ภายใต้การควบคุมของพระเมืองคำเอง พระไชยบูรณ์เจ้าเมืองพิชัยโลกคนใหม่มีหน้าที่เพียงควบคุมให้พระเมืองคำส่งช่วยให้ตรงตามกำหนดเท่านั้น ไม่มีสิทธิไปเรียกเก็บช่วยจากเลกเมืองคำเหมือนแต่ก่อน และให้พระไชยบูรณ์ชำระเลกในเมืองคำที่ยังไม่ได้สังกัดเอามาสังกัดทำช่วยให้หมด

3. การค้ำงเงินช่วยหลายๆของเมืองนครจำมาถักก็ทำให้รัฐบาลสงสัยว่าเจ้าหนูนายกองเบียดบังช่วยไว้ใช้เองหรือเงินช่วยค้ำงอยู่กับตัวไพร่ ก็จัดให้มีการสอบสวนโดยการเชิญข้าหลวง เจ้าราชบุตร และท้าวเพียงซึ่งเป็นเจ้าหนูนายกองมาสอบสวน โดยกำหนดให้ดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วแต่กรณีดังต่อไปนี้ คือ

3.1 ถ้าเจ้าหนูนายกองเรียกเงินช่วยจากตัวไพร่ครบแล้วเบียดบังไว้เป็น

⁸¹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหนือรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 เลขที่ 114 คำให้การเรื่องพระยาพิชัยโลกจัดทำให้เมืองคำทำช่วยทอง.

ของคนที่ให้ชำระเร่งรัดเอาเงินช่วยกับตัวเพี้ย เจ้าหม่อมขุนนายให้ครบ

3.2 ถ้าเงินช่วยยังขาดค้างอยู่กับตัวไพร่ก็ได้ชำระเร่งเอาด้วยไพร่

3.3 ถ้าไพร่ทำช่วย ภาย ชรา พิจาร หรือ บวช ไม่สามารถส่งเงินช่วย
ได้ทำให้เงินช่วยค้างอยู่ เจ้าหม่อมขุนนายยืนยันว่าเป็นความจริงไพร่เหล่านี้ก็จะได้รับการ
ยกเว้นช่วยไม่ต้องชำระช่วยคกค้าง⁸²

4. ในบางกรณีเมื่อมีการ เบียดบังช่วยแล้วสอบสวนได้ความจริงว่า นายหมวด
นายกองนั้นทำการ เบียดบังช่วยจริง ถ้าจะลงโทษนายหมวดนายกองโดยเอาตัวไว้เร่งรัด
เอาช่วยอยู่กรุงเทพฯก็จะไม่มีผู้ควบคุมการเก็บช่วยในปีต่อไป รัฐบาลจึงมักปล่อยให้นาย
หมวดนายกองนั้นๆกลับมากุมไพร่ทำช่วยที่หัวเมืองโดยมีผู้รับรองไว้ในทำนอง เป็นคนรับประกัน
เช่น ขุนประสิทธิ์นายกองช่วยทองคำผุย เมืองนครราชสีมา ถูกหลวงปราบห้องกล่าวโทษว่า
ขุนประสิทธิ์น้องบ่งช่วยทองไว้เมื่อทำการสอบสวนก็ได้ความว่าขุนประสิทธิ์น้องบ่งช่วยไว้จริง⁸³
แต่ถ้าจะเอาตัวขุนประสิทธิ์ไว้เร่งรัดช่วยทองคำที่กรุงเทพฯก็เห็นจะไม่ได้ทองแล้วก็จะป่วยการ
ร่อนทองต่อไปจึงไต่หาตัวนายสร วิชัยมหาดเล็กมาว่ากล่าวรับรองขุนประสิทธิ์ไว้มั่นคงแล้วจึง
ให้ขุนประสิทธิ์กลับขึ้นไปคุมไพร่ออกร่อนทองแก่ต้นฤดูการ ร่อนทองเพื่อให้ได้เนื้อทองคำเก่า
ใหม่ให้ครบจำนวนพอถึงฤดูแล้งก็จะให้นายสร วิชัยมหาดเล็ก เป็นข้าหลวงขึ้นมาชำระทอง⁸⁴
จะเห็นได้ว่าการที่จะลงโทษนายหมวดนายกองที่ เบียดบังช่วยก็ต้องคำนึงถึงการทำช่วยในปีต่อไป
ไปด้วย ถ้ามุ่งแต่จะลงโทษนายหมวดนายกองอย่างเดียวก็จะทำให้ช่วยคกค้างมากยิ่งขึ้นจึง
ใช้วิธีให้กลับไปคุมไพร่ทำช่วยอีกแต่มีคนรับประกันไว้ จึงปรากฏว่านายหมวดนายกองผู้นั้น
(ขุนประสิทธิ์) จะถูกควบคุมในการคุมไพร่ทำช่วยถึง 2 ชั้น คือ เจ้าเมืองนครราชสีมาจะเป็น

⁸² หอสมุดแห่งชาติ จกหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1214 เลขที่ 26 ร่างสารตรา
ถึงเจ้าราชบุตรท้าวเพี้ย.

⁸³ หอสมุดแห่งชาติ จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 179 เรื่องเดิม.

⁸⁴ หอสมุดแห่งชาติ จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 179 เรื่องเดียวกัน.

ผู้ควบคุมชั้นหนึ่งแล้ว นายสรวิชัยมหาดเล็กซึ่งเป็นผู้รับประกันขุนประสิทธิ์จะเป็นผู้ควบคุมอีกชั้นหนึ่ง

5. ขุนพิพิธภักดีนายกองไพร่หลวงช่วย เล็กเมืองพิษณุโลกเก็บเงินช่วยกับตัวไพร่ได้แล้วไม่เอาเงินส่งเจ้าจ่านวนพระคสังในขากาจึงจับขุนพิพิธภักดีไว้จะไถ่เร่งเอาเงินช่วยปรากฏว่าขุนพิพิธภักดีไม่มีเงินช่วยส่ง พระคสังในขากาจึงให้เอาตัวอ่าแดงทรมกรรยา ขุนอภัย ลูกหนี้ และทาส 9 คนของขุนพิพิธภักดีมาสอบสวนว่าเป็นกรรยา ลูกหนี้ และ ทาสขุนพิพิธภักดีจริงหรือไม่ เมื่อเป็นความจริงก็ให้ส่งกรรยา ลูกหนี้ และทาสของขุนพิพิธภักดีลงไปกรุงเทพฯ เพื่อตีราคาส่งแทนเงินช่วยเข้าท้องพระคลังไถ่ครบจำนวน⁸⁵ วิธีการดังกล่าวก็นับเป็นการลงโทษขุนพิพิธภักดีอย่างหนึ่ง เพราะจะต้องสูญเสียทั้งกรรยา ลูกหนี้และทาส และยังเป็น การสอดคล้องกับกฎหมายลักษณะทาสมาตรา 3 ซึ่งระบุสิทธิของสามีในการที่จะขายกรรยาเป็นทาส

จ. เมื่อมีการร้องขอลดช่วยก็จะจัดให้มีการสอบสวนเสียก่อน ถ้ามีเหตุผลสมจริงก็จะยอมลดช่วยให้ แต่ถ้าไม่มีเหตุผลเพียงพอก็จะไม่ยอมลด การขอลดช่วยจะสืบเนื่องมาจากเลิกในกองช่วยนั้น ตาย ชรา หนี หรือ บวช ทำให้เลิกช่วยที่จะส่งช่วยไถ่ลดจำนวนลงไม่สามารถเก็บช่วยไถ่ครบตามจำนวนเดิม นายกองช่วยจึงขอลดช่วยลง ทางส่วนกลางก็จะให้มีการสืบสวนดูว่าเป็นจริงตามที่ขอหรือไม่แต่ส่วนใหญ่มักจะใช้วิธีการให้นายหมวกนายกองนั้นสาบานว่าเลิกในกองของตน ตาย หนี ชรา หรือ บวชจริง⁸⁶ ถ้าสาบานได้ก็จะลดช่วยให้ เพราะคนไทยในสมัยโบราณยังเชื่อถือในเรื่องไสยศาสตร์อยู่มาก

⁸⁵ ทอสมุทแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 47 ร่างตราพระยามหาอำมาตย์ถึงเจ้าพระยาบดินทร์ เสด็จเรื่องส่งเงินไถ่ตัวทาสไปแจกนายทัพนายกอง.

⁸⁶ ทอสมุทแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1214 เลขที่ 26 เรื่องเดิม.

ด. ในกรณีที่มีการค้างจ่ายมากมามีวิธีดำเนินการด้วยการมีหนังสือเร่งให้เจ้าเมืองเร่งรัดตัดเคื่อนให้นายหมวคนายกองส่งจ่ายตามที่ไต่กล่าวไปแล้วประการหนึ่ง ประการที่สองคือ การส่งข้าหลวงจากส่วนกลางขึ้นมาเร่งช่วยโดยทำการเร่งรัดให้เจ้าเมืองส่งช่วยให้แก่ข้าหลวงแล้วข้าหลวงจึงส่งจ่ายลงไปกรุงเทพฯอีกต่อหนึ่ง แต่ถึงกระนั้นก็การค้างจ่ายก็ยังมีอยู่อีกแม้จะมีการจับเอาตัวเจ้าเมืองกรมการเมืองลงมากกรุงเทพฯเพื่อทำการเร่งรัดช่วยเจ้าเมืองกรมการเมืองก็ยังไม่สามารถส่งจ่ายได้จึงได้ใช้วิธีให้เจ้าเมืองกรมการเมืองเหล่านั้นทำหนังสือผลัดช่วยไว้ เช่น เจ้าเมืองกรมการ ท้าวเพี้ยเมืองคำทองใหญ่ต้องทำหนังสือผลัดส่งช่วยในปี พ.ศ. 2391⁸⁷ ถ้าถึงกำหนดผลัดแล้วยังไม่สามารถหาเงินส่งมาส่งได้ก็ให้เร่งรัดจงจำเขียนจนกว่าจะได้เงินส่งหลวงตามผลัด ด้วยวิธีนี้ทำให้แก่ปัญหาการค้างจ่ายลงได้บ้าง และในบางครั้งช่วยบางชนิดก็มีความจำเป็นต้องใช้มากจะปล่อยให้ค้างหรือส่งสิ่งของอื่นแทนไม่ได้ เช่น ส่วนน้ำรักรซึ่งต้องใช้สำหรับลงพระพุทธรูป ขอฟ้า ไบระกา พระอุโบสถ พระวิหาร วัดวาอารามใช้ในการพระราชกุศลเป็นอันมาก⁸⁸ แต่ในแขวงเมืองราชบุรีมีคันรักรอยู่น้อยไม่พอทำช่วย ส่วนทางแถบป่าแขวงเมืองเพชรบุรี กาญจนบุรี ราชบุรี สุพรรณบุรี เป็นป่ารักรันกว้างใหญ่ติดต่อกัน รัฐบาลจึงอนุญาตให้ไพร่ส่วนน้ำรักรเข้าทำช่วยน้ำรักรได้ทุกป่าโดยไม่ถือว่าป่าแขวงนั้นเป็นของเมืองนั้น เมืองนี้ หมายถึงว่าให้เข้าทำช่วยหลวงแขวงหลวงอำเภอกันได้ ขอแต่ให้ไต่สำรักรบช่วยเท่านั้น ห้ามมิให้เจ้าเมืองกรมการห้ามปรามขัดขวาง⁸⁹ นี่เป็นการดำเนินการของรัฐบาลเพื่อลดปัญหาการค้างจ่ายได้ประการหนึ่ง

⁸⁷ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 88 จดหมายเหตุท้าวเพี้ยเมืองคำทองใหญ่ทำผิดขอส่งเงินช่วย.

⁸⁸ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 เลขที่ 112 สารตราถึงเมืองสุพรรณเรื่องนายกองส่งน้ำรักรเมืองราชบุรีจะมาทำช่วยน้ำรักรที่เมืองสุพรรณ.

⁸⁹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 88 เรื่องเดิม.